

Mitmekeelne luule XVII sajandi Eesti- ja Liivimaal

Taust ja eripärad

JANIKA PÄLL

Mitmekeelsust varauusaja Eesti- ja Liivimaal on praeguseks peamiselt Tartu-Pärnu akadeemia tegevusele või kaasaja keeltele keskendudes päris palju uuritud (vt Kriisa 2018; Hõbejõgi 2023, 2025; keelekasutuse statistikast Academia Gustaviana vt Viiding 2002: 40–42, 50–53; keeltevalikust pulmaluules vt Kaju 2006). Alljärgnevalt käsitlen piirkonda laiemalt, keskendudes mitmekeelsusele akadeemilise pühendluule kontekstis.¹ Selleks vaatlen Eesti ja Läti alal loodud ühe autoriga paljukeelseid luulekimpe, mis koosnevad enamasti temaatiliselt üksteist täiendavatest üksiktekstidest.² Püüan anda ülevaate teadaolevatest antiik- ja rahvakeelsetest haritlaste (lad *litterati*) loodud luulekimpudest, mis on ilmunud varauusajal Eesti-, Liivi- ja Kuramaa trükikodades (tabel 1).

1. Varauusaja Eesti- ja Liivimaa mitmekeelsete luulekimpude taust

1.1. Mitmekeelse akadeemilise luule tekkekontekst: kolm peamist mõjutegurit

Varauusaja Euroopa, mida tihti käsitletakse ladinakeelse „kirjasõna vabariigi” ehk „õpetlasvabariigina” (*res publica litteraria*; Bots, Waquet 1997: 11–27; Burke 2004: 52–60),³ oli vägagi paljukeelne, kusjuures ladina ja eri rahvakeelte (vernakulaaride)

¹ Kuigi mitmekeelsuse uurimine hõlmab ka kakskeelsust (Aronin, Jessner 2014: 56), väärrib see eraldi käsitlemist. Kaks- ja mitmekeelsest Tartu-Pärnu akadeemiast vt Hõbejõgi 2023, enesetõlkest kreeka-ladina tekstipaarides Päll 2024a. Keelekasutuse ülevaadet kakskeelseis Eesti ala luulepaarides vt ptk 2.3, märkused 21–24. *Pühendusluule* mõistet on kasutatud *juhuluule* asemel (Päll 2015: 55; Urmet, Viiding 2021: 845), *pühendusluule* ja *pühendkogumiku* kasutamine tundub suupärasem ja aitab loodetavasti vältida *juhuluule* alavääristavat varjundit.

² Ühe tekstina käsitlevad selliseid kimpe Kaju (2006: 58–59), Viiding, Orion 2003, Viiding jt 2007 (tervet luulekimpu läbiva numeratsiooniga), Hõbejõgi 2023 (ja Kriisa 2018: 120–122). Luuletuste keelekasutuse statistika ja bibliograafiad arvestavad eraldi luulekimpude osaluuletusi (Viiding 2002: 40–42; Jaanson 2000; Reimo jt 2025), samuti Päll 2019, Päll, Põldsam 2022.

³ Tõlkevaste *kirjasõna vabariik* XVI–XVIII sajandi Euroopale iseloomuliku rahvasteülese õpetlasvõrgustiku iseloomustamiseks on pakkunud välja Rein Undusk (2017: 104). Varauusaja Liivimaal on selle näiteks Riia humanisti David Hilcheni kirjavahetus Madalmaade humanisti Justus Lipsiusega (Viiding 2024: 167). Võiks rääkida isegi kirjade (*litterae*) vabariigist: eri maade õpetlaste suhtlus toetus suuresti ladinakeelsele kirjavahetusele.

vahekorrad muutusid pidevalt:⁴ Rooma impeeriumi ajast läbi keskaja valitsenud ladina kirjakeel hakkas võimu kaotama koos trükikunsti plahvatusliku arenguga XVI sajandil, taastas osalt positsioone XVII sajandil tänu ladinakeelse üldhariduse laiale levikule ja taandus XVIII sajandi jooksul jõudsalt ka õpetlas- ja koolikirjandusest (vt Febvre, Martin 1984: 319–332; Rootsi ja Soome trükistest Marjanen jt 2025; üldisemalt Burke 2004). Keelte staatus ja levik sõltus muutuvast poliitilisest olukorrast: eri keeled tõusid rahvusliku kirjakeele staatusse eri aegadel. Eesti- (ja lätikeelse) raamatu 500-aastase ajaloo algus oli raske (Pöltsam-Jürjo 2026; Kivimäe 2000), ent juba XVII sajandil hakkas trükiste ja nendes olevate keelte arv jõudsalt kasvama.⁵

Rahvakeelte ja mitmekeelsuse arengut on soodustanud mitu asjaolu: ladina keele taandumine administratiivsest rollist, usukuulutus (koloniseerimise kaasandena) ja reformatsioon, mis tõi kaasa omakeelse jumalateenistuse ja usukirjanduse, eelkõige palved, katekismuse ja piibli (Calvet 1974; Burke 2004: 75–82, 102–106). Usuliste tekstide kõrval tõlgiti rahvakeeltesse üha enam antiik- ja kaasaegseid autoreid (rahvakeelte kasutamisest ja ülistamisest vt Burke 2004: 65–81). Siiski jätkasid poeedid (nt Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Joachim du Bellay, Paul Fleming, Martin Opitz) rahvakeelte kõrval ladina keeles kirjutamist, mis kinnistas nende rahvusvahelist renomeed (Ford 2013: 160–217, Pierre de Ronsardi näitel), mõned neist (nt Angelo Poliziano, Jean Dorat, John Milton ja Simon Dach) kirjutasid kolmandaski, näiteks vanakreeka keeles (vt nt Bloemendal 2015: 6) või kasutasid mitut rahvakeelt, nagu Põhjamaades Lucidor ja Georg Stiernhielm (Hõbejõgi 2023: 768); eri keeled assotsieerusid vastavate kultuurikontekstidega (Ford 2013: 7).

Kultuurivaldkonnas kandis ladina keel hariduse keelena edasi õpetlasvabariigi humanistlikke ideale, ka mitmekeelne luule on enamasti haritlaste kirjutatud, väikeses korpuses tõuseb üksikute autorite ja adressaatide roll eriti esile (vt tabel 1).

1.2. Kooliharidus, mitmekeelsed piiblid, sõnastikud ja meieisapalve, keelte harmoonia käsitlemine

Varauusaja haritlaste mitmekeelsust mõjutas ladina ja rahvakeelte dünaamika kõrval niinimetatud vanade ehk klassikaliste keelte õpetamine: näiteks ladina ja kreeka

⁴ Antiigi ja keskaja kontekstis on käsitletud eliidi ja mitte-eliidi mitmekeelsust vahestmetega, transkultuuraalsust ja paljumeelsust (Adams 2004: 3–10, Classen 2013), kõrget ja madalat registrit (nt ladina ja taani/rootsi keele puhul Svensson 2014: 92), kreeka ja ladina keele võrdluses kreeka keele kõrgemat staatust (Van Dam 2015: 67–68), ladina ja rahvakeelte koosesinemist elitaarse kakskeelsusena (vastandina egalitaarsele üksikute vernakulaaride kasutusele), ent on ka kritiseeritud selliseid vastandusi ja üldistusi (Bloemendal 2015: 1–3, 2014: 27).

⁵ Vt pkt 2.2 algust ja XVII sajandi keelekasutusest Hõbejõgi 2023: 769. Eesti ala ja Eestiga seotud trükistes esineb aastatel 1494–1830 vähemalt 24 eri keelt (alamsaksa, araabia, aramea, eesti, heebrea, hispaania, hollandi, inglise, islandi, itaalia, kreeka, ladina, läti, poola, prantsuse, rootsi, saksa, soome, süüria, taani, tšehhi, ungari ja vene), Reimo jt 2025, III kd: 395–404, lisada tuleks pärsia keel (Päll, Pöltsam 2022: 248). Läti 1588.–1830. aasta võõrkeelsete trükiste bibliograafia mainib 18 keelt (inglise, taani, heebrea, prantsuse, kreeka, hollandi, eesti, itaalia, vene, ladina, läti, leedu, poola, portugali, soome, hispaania, saksa ja rootsi keel, Šiško 2013: 980–981), ent kuna pühendtrükised on selles ebaühtlaselt esindatud, on tegelik keeltevalik ka Läti alal arvata-vasti suurem (nt puuduvad Šiško indeksis liivi ja oski keel, vt pkt 2.3).

keele kõrval õpetati ka sanskriti ja hiina, piibliheebrea keele kõrval pärsia, süüria, klassikalist araabia ja aramea keelt. Nende tundmaõppimises ja kasutamises toimus murrang reformatsiooniajal, kui seni ladinakeelses kes- ja kõrgema astme haridusse ilmus uus koolitüüp, *collegium trilingue* ('kolmekeelne kollegium').⁶ Vastavalt Uue ja Vana Testamendi ja jumalateenistuse keeltena kinnistus kreeka, heebrea ja ladina keele kui pühade keelte (*linguae sacrae*) staatus – selline keelelise horisondi avardamine võis soodustada huvi keeleuurimise vastu, aidata murda ladina keele monopoli kirjakeelena ja avada teed paljumeelsusele (Van Rooy jt 2022: 24–25).

Mitmekeelse luule oluline eeltingimus, erinevate keelte õppimine ja õpetamine akadeemias algas teoloogilise huvi suurenemisest Piibli algteksti vastu, mida saatis keelte arvu pidev kasv piiblivaljaannetes. See toetas XVI–XVII sajandi keeleuurimises populaarset õpetust keelte harmooniast (*harmonia linguarum*), mis otsis eri keeltele ja keelterühmadele ühist allikat, pidades selleks enamasti heebrea keelt (Ben-Tov 2021: 65–67). Heebrea, kreeka ja ladina keelt loeti ka niinimetatud põhi-keelteks (*linguae cardinales*), mis olid omakorda teiste keelte allikaks.⁷

Piibli keeltevalik laienes XVI–XVII sajandi jooksul nn idakeeltega, mida järjest lisati kolmele pühale keelele, nii jõuti Complutense polüglottpiibli (Alcala 1517–1520) neljast keelest XVII sajandi keskpaigaks üheksa keeleni.⁸ Paralleelselt loodi ja avaldati (uusi) rahvakeelseid piiblitõlkeid.⁹ Saksa kirjastaja, semitist ja keelte harmoonia õpetuse rakendaja Elias Hutter (1553–1605/09; vt Arens 1974; Müller 1953) andis Uue Testamendi välja kaheteistkümnes keeles, tema täispiibel esindab klassikalisemat keeltevalikut kolme püha keele ja saksa keelega.¹⁰ Piiblikeelte õppimiseks anti välja sõnaraamatuid,¹¹ moodsaid keeli sisaldasid niinimetatud Calepinused (Ambrogio Calepino sõnastiku baasil välja antud mitmekeelsed sõnaraamatud, vt Hanks 2010: 999–1000), rohkest keeli hõlmasid ka Hadrianus Juniuse (Adriaan de Jonge), John Minsheu ja Hieronymus Megiseri leksikonid (Considine 2008: 289–293).

⁶ Esimene neist, Leuveni Collegium Trilingue asutati 1517. aastal (Van Rooy jt 2022: 13).

⁷ Populaarne Georg Crucigeri teos „*Harmonia linguarum*” (1616) pidas lisaks kolmele pühale keelele teiste keelte allikaks ka saksa keelt. Rootslastest käsitles Georg Stiernhielm (1598–1672) nn esmaseid ja põhikeeli (*linguae primariae et cardinales*), millest arenesid välja teised; ta osutas ka soome ja ungari keele sarnasusele ja käsitles eesti keelt soome keele dialektina, mis võis pärineda sküüdi keelest; viimast pidas ta omakorda võimalikuks heebrea keele algkeeleks rootsigooti-keldi keele kõrval (Eskhult 2023: 254–255, 297–298, 386–387); Stiernhielmile toetus oma teooriates teine rootslane Andreas Jäger (Eskhult 2023: 398–407; vrd Metcalf 2013: 35).

⁸ Complutense polügloti keeled olid heebrea, ladina, kreeka, „kaldea” e aramea, Plantini polüglotis (Antwerpen 1568–1573) lisandus süüria, Pariisi polüglotis (1645) araabia ja samaaria aramea ning Londoni polüglotis (1654–1657) etioopia ja pärsia keel, vt Pick 1892–1893.

⁹ Paljude keeltes olid piiblitõlkel olemas keskajal, XVI sajandil hakkasid trükist ilmuma uued rahvakeelsed piiblid (Maas 1909; Reilly 1911).

¹⁰ „*Novum Testamentum Iesu Christi*” (Nürnberg, 1599; süüria, heebrea, kreeka, ladina, saksa, tšehhi e „böömi”, itaalia, hispaania, prantsuse, inglise, saksa ja poola keeles) ja „*Opus Quadrupartitum Sacrae Scripturae*” (Hamburg, 1596). Hutter avaldas Vana Testamendi ka kuues keeles (heebrea, kaldea, kreeka, ladina, saksa, prantsuse), samuti heebrea keele grammatika. (Pick 1892–1893)

¹¹ Hutteri „*Dictionarium harmonicum*” (1598) oli neljas (heebrea, ladina, kreeka, saksa), Castelli „*Lexicon Heptaglotton*” (1669) seitsmes (ladina, heebrea, aramea, süüria, Samaaria aramea, etioopia, araabia ja pärsia) keeles, Buxtorfi „*Lexicon Chaldaicum, Talmudicum et Rabbinicum*” (1650) keskendus judaistlikule traditsioonile (Burnett 2012).

Mitmekeelne piibel jõudis Eesti- ja Liivimaale üsna vara: suure tõenäosusega kuulus Complutense polüglott vähemalt osaliselt meie katekismuse tõlkija Simon Wanradti kogusse (Kolk 2025: 144), Riia jesuiidi seminari raamatukogus oli Hutteri 12-keelne Uus Testament (1599. aastal Nürnbergis ilmunud „Biblia Sacra” ja „Novum Testamentum”, vt Berga, Kreigere-Liepiņa 2021, nr 167–170, 176–177). XVIII sajandi teisel poolel ja XIX sajandi alguses kogus mitmekeelseid piibleid Ruhja pastor Gustav Bergmann. Tänapäeval on need Tartu Ülikooli raamatukogu Bergmanni memoriaalkogus (Taal 2000).

Piibli tekstide väljaandmisega paralleelselt reformiti kirikut ja levitati ristiusk uutes avastatud maades, ja nagu eestigi keelde, tõlgiti kõigepealt palveid ja katekismust (Burke 2004: 78–79). Nende tõlgete arvukus võimaldas Euroopa humanistidel koostada võrdlevaid keeleastlasi, kasutades näitena meieisapalvet. Universaalteadlase Konrad Gessneri „Mithridates. Keelte erinevustest” (1555) andis ülevaate umbes 130 keelest, esitades üksiksõnade kõrval meieisapalve 22 keeles.¹² Gessneril puudub eesti keel, ent ta mainib teisi siinkandi keeli: „nagu olen kuulnud, on vana-preisi keel peaaegu sama mis kuralaste, liivlaste ja leedulaste keel, need on erinevate dialektidega, omamata midagi ühist germaani, sarmaadi ja illüüria keelega, ehkki mõned väidavad, et kuralased räägivad illüüria keelt”. Keelte selline rühmitamine näitab, et Gessner pidas liivlaste all silmas pigem läti keele kõnelejaid Vana-Liivimaal (Gessner 1555: 15). Londoni trükkali Benjamin Motte'i koostatud kogumik esitas meieisapalve juba 100 erinevas, sealhulgas ka eesti keeles Heinrich Stahli käsi-raamatu järgi (Motte 1700: 43).

Meieisapalvete kogumike tava jõudis 1662. aastal Liivimaale, kui ka Tartu akadeemias õppinud lätlane Jānis Reiters (Reuter) andis Riias välja oma 40 meieisapalvega kogumiku (kordustrükk Rostockis, Reuter 1675). Ruhja pastor Gustav Bergmann oli 1789. aastaks kogunud palvenäiteid 152 keeles (Bergmann 1789). Ta jagas palved kuude alaossa, lähtudes keelte valikul ja reastamisel nii poliitilistest, geograafilistest kui ka lingvistilistest kriteeriumidest.

1.3. Mitmekeelne luule

Kuna varauusaja kultuuri üks põhiprintsiipe oli *imitatio*, *aemulatio* ja *translatio* ('jälgendamine, ületamispüüd ja ülekanne'), siis tasub meie kandi mitmekeelse luule eeskujusid ja paralleele otsida kaugemalt (vt Deneire 2014: 45). XVI ja XVII sajandil populaarsetes kollektiivsetes pühendteostes oli keelterikkus tähtsal kohal kirjanduslike võtete, stilistilise ja temaatilise mitmekesisuse kõrval, paljukeelsus oli osa autori eneseloomest (ingl *self-fashioning*) ja positsioneerimisest luuletajana (McFarlane 1986: xxix–xxx).

Hutteri piibli keeltekomplekti näiteks on Leipzgis trükitud pastor Adam Grauni (1599) neljakeelne epitaaf ehitusmeister Joachim Schreyvogelile, mis esitab sama teksti heebrea, kreeka, ladina ja saksa keeles. Siin on tõlkimine ja parafraseerimine seotud liikumisega kaugemalt ja võõramalt (ja suurema autoriteediga) keelelt

¹² Megiseri „Thesaurus Polyglottus” (1603) andis ülevaate rohkem kui 400 keelest (Considine 2008: 292–293).

omasemale: heebreakeelsele luuletusele on lisatud ladinakeelne tutvustav tõlge ja kreekakeelne tõlge, millest omakorda esitatakse kaks ladinakeelset varianti ja saksa-keelne parafras, kogumiku lõpetab ladinakeelne kronostihh. XVI–XVII sajandi teoloogide keeleõpet peegeldab ka rootslaste paljumeelne luule: hilisem Turu piiskop Aeschillus Petraeus (1593–1597) pühendas Växjöst pärit tulevase pastori Jonas Dryanderi magistrikraadi saamisele Rostockis seitsmekeelse luulekimbu (heebrea, „kaldea”, süüria, araabia, rabiinliku heebrea, kreeka ja ladina keeles) üsna samasisuliste õnnitlustega (Huswedel 1627, kõigi nn idakeelte puhul kasutatakse siin heebrea kirja). Rootsis trükitud mitmekeelsetes luulekimpudes leiab nii antiik- ja idakeelte kui ka kaasaegsete keelte kombinatsioone, keelte arv võib ulatuda kümnekonnani (Akujärvi 2023; HUMGRAECA; Akujärvi (ilmumas); Hõbejõgi 2023).

Üks armastatud varauusaja luulevorme oli muusade (graatsiate) koor, milles muusad ja nende juht Apollon kõnelesid eri meetrumeis või keeltes.¹³ Greifswaldis õppinud Rootsi tudengitele võis olla eeskujuks praegu tundmatu autori luulekimp 1626. aastast.¹⁴ Üheksale muusale vastab kadunud lõpuga kogumikus viis keelt: kõigepealt kutsub Apollon muusasid kreekakeelsetes elegilistes distihhonides, edasi jätkavad muusad kreeka, ladina, heebrea, süüria ja kaldea keeles ja eri värsimõõtudes ning vormides. Tõenäoliselt oli autor teoloog või teoloogiatudeng, kes soovis oma oskusi demonstreerida pruudi koolidirektorist isale (kes neid kindlasti ka hinnata mõistis), laiema publiku jaoks osutab iga muusa värsside ees põhiteemale ja keelele ladinakeelne sissejuhatav lause.

Mitmekeelset luulet kohtame ka õukondades. Jesuiidist polümaat Athanasius Kircher (1672) avaldas Aragóni ja Kastiilia kuninga Carlos I (keisrina Karl V) jaoks nn vürsti peegli; selle teise osa pühendas ta kuninga õpetajale Joannes Honoratusele (1507–1566), kes oli paljude keelte (ladina, kreeka, flaami, prantsuse, hispaania jt) oskajana pälvinud teise Mithridatse nime. Honoratust mälestavate epitaafide seas on ka Kircheri (1672: 170–172, 223–235) 13-keelne luulekimp. Keelte järjestus näitab nende staatust ja rolli hariduses: pühadele keeltele (ladina, kreeka ja heebrea) järgnevad romaani keeled (hispaania, itaalia ja prantsuse) ja saksa keel, luulekimp jätkub nn idakeeltega (araabia, süüria, kaldea ja Samaaria aramea), selle lõpetavad kohtikeelne luuletus ja hieroglüüfidega obelisk. Honoratuse keeleoskust illustreerides näitas Kircher valitsejale ühtlasi ka enda võimeid (vt Deneire 2014).

Keelterikkuse demonstreerimise suurt poliitilist tähtsust – tuua esile nende kandidate, rahvaste ja hõimude paljusust – näeme Breslau (Wrocław) trükkali Johannes Barthi välja antud kogumikus „Monumentum Pacis” („Rahu mälestusmärk”), mis tähistas Viini kongressil osalenud maade ühtsust ja võitu Napoleoni üle eri keeles luuletuste ja proosapaladega. Tekstide autorid on Breslau ja Berliiniga seotud poeedid, haridustegelased ja keeleteadlased, teose esmatrükk sisaldas luulet 43 keeles eri värsimõõtudes ja vormides (Barth 1816). Keeled on rühmitatud mitme

¹³ See jätkab Martianus Capella luule traditsiooni, kellel muusad laulsid eri meetrumites (Ludwig 2013: 116–118), vt Wade 1996: 163–164 muusade allegooriast kuninglikus korteezis.

¹⁴ Vt Thalassio 1626. Tänapäevase Uppsala ülikooli raamatukogust saadud fotode eest Jürgen Beyerit. Kogumik on pühendatud Pasewalckis tegutsenud Christian Grassi ja Greifswaldi linnakooli rektori tütre Anna Radlowi pulmadele.

kombineeritud kriteeriumi alusel: keeleline sarnasus (eristamata keelt ja dialekti), geograafiline lähedus ja piirkonna administratiiv-poliitiline kuuluvus, lisaks tuleb arvesse nn kultuurkeeelte õpetamise traditsioon, mistõttu paratekstides on oluline ladina keel. Teine trükk 1818. aastast laiendas keelte arvu 106-le, selle kakskeelses (ladina ja saksa) sissejuhatuses tunnistab koostaja huvi liikumist Viini kongressil osalenud maade ja Napoleoni retkedest mõjutatud rahvaste väljatoomiselt maailma keelte paljususe näitamisele. Ta tänab abi eest Moraavia vendi (hernhuutlasi), mis taas näitab evangeliseerimise ja keeltehuvi tihedat seost (Barth 1818).

Vennastekoguduste kaudu osutub kogumik seotuks Eestiga: selle kolmandas, Euroopa keelterühmi kajastavas alaosas on eestikeelne rütmilises proosas palvetekst, mille autor on Urvaste koguduse õpetaja Johann Christian Quandti poeg Johann Christian (1733–1822, vt BBLD). Tema vend Christlieb Quandt (snd 1740 Urvastes, EAA.1270.2.7; 1727–1761, 228), kes tegutses pikalt hernhuutliku misjonärina Surinames, on kirjutanud Ameerika keelte alajaotusse kuuluva aravakikeelse luuletuse (Quandt 1807: XIII).

Kui „Rahu mälestusmärk” oli esialgu pigem poliitilise ja alles seejärel entsüklopeedilise eesmärgiga, siis Gessneri ja meieisapalvete kogumike peamine soov on erinevaid keeli tutvustada. Paljukeelseid kogumikke iseloomustabki vormikirevuse kõrval osutamine, mis keelega tegu. Pühendluule puhul lisandub nii akadeemiates kui ka õukondades sotsiaalse kapitali kogumise eesmärk.

2. Paljukeelsest luulest varauusaja Eesti-, Liivi- ja Kuramaal

2.1. Mitmekeelsusest akadeemilises kontekstis

Eesti- ja Liivimaa koolides kasvas õpitav piibli keelte valik järk-järgult, hõlmates XVII sajandi alguses kuni kolm keelt (ladina, kreeka, harvem heebrea), Tartu-Pärnu akadeemias ja 1675. aastal rajatud Riia lütseumis moodustas polüglottpiiblikes esindatud keeltevalik (heebrea, aramea, süüria, araabia, pärsia, vahel ka etioopia) aga juba idakeelte õppe tuuma (Päll, Põldsam 2022: 246–256; Tartu jesuiidi seminarist vt Helk 2003). 1633. aastal peetud heebreakeelse kõne sissejuhatuses viitas Tartu akadeemia heebrea keele professor Johannes Weideling (1633) Lutheri manitsusele õppida heebrea keelt, kõigi keelte ema, rõhutades vajadust tunda pühakirja teksti ja kommentaare ka kreeka, kaldea (aramaea), süüria, ladina ja saksa keeles. Samu keeli mainib Academia Gustaviana tudengi Christian Jheringhi (1644: B1r) kõne „Ladina, kreeka ja heebrea keele ajaloo” Tartus kuulda olevate (st õpetatavate) keelte seas; rabiinliku heebrea keele vastu kasvas huvi akadeemia teisel tegevusajal, kui tööle asusid Uppsalas õppinud hebraistid (Päll, Põldsam 2022: 253–256). Kokkuvõttes oli teoloogidele siinmail õpetatav keeltevalik pisut piiratum kui mitmekeelsetes piiblikes esindatu,¹⁵ filosoofia aluste tundmiseks peeti aga vajalikuks vaid ladina ja kreeka

¹⁵ Üks pärsiakeelne luuletus näitab selle autori Erik Fahleniuse Uppsalas omandatud haridust, vt Jaanson 2000: 412, nr 1290.

keelt, kuid idamaade filosoofia mõistmiseks olla vajalik ka heebrea, kaldea, araabia ja rabiinlik heebrea keel (Dau 1695: L1r, L1v).

Jheringi ülalmainitud 1644. aasta 3. juuni (vana kalendri järgi nelipühieelse reede) kõnele kirjutas sissejuhatus-kutse akadeemia retoorika ja poetika professor Laurentius Ludenius (1592–1654, vt Kaju 2007). Viidates tavakohastele nelipühi kirjakohtadele (keelte segamine karistuseks Paabeli torni ehitamise eest, 1Ms 11:1–9; Pühast Vaimust täidetud meeste kõnelemine eri keeltes, Ap 2:1–9), rõhutab Ludenius pühade keelte tähtsust, mida näitavat asjaolu, et need olid Jeesuse ristil (Jh 19:19–20). Ent ta mainib ka õpetlasi täitvat õnnetunnet, kui nad uurivad võõramaiseid keeli, et näha algselt ühest lähtest välja voolanud keelte ja kirjade sugulust. (Jhering 1644: A2r)

Jhering (1644: A3v, A4v) täiendab professori teese piibli näidetega rahvaste rohkusest, tänades jumalat keelte mitmekesisuse ja Rootsi riigi keeltetundjate eest; ta osutab, et ülistuskõnedes tuuakse esile, kui keegi oskab heebrea, kreeka, ladina, rootsi, gooti, soome, eesti ja muid keeli. Pisut hiljem loetleb ta 13 keelt, mida võib Tartus kuulda: heebrea, aramea („kaldea”), araabia, süüria, kreeka, ladina, saksa, rootsi („svea-gooti”), poola, vene („moskoviidi”), soome, eesti ja läti, lisades, et jätab mitmeid keeli mainimata (Jhering 1644: B1r). „Põhikeelte” (*linguae cardinales*) käsitlemisele viidates küsib ta, kas ka saksa ja slaavi keeled toimivad ustena (*Ianuae*), mis lubavad läbida erinevaid maid.¹⁶ Pikima osa kõnest pühendab ta heebrea, kreeka ja ladina keele ajaloole,¹⁷ mainides ka nende keelte meeldivust (*suavitas*): ei saa ju miski olla meeldivam kui kõnelda Jumala enda pühas keeles ja magusam kui lugeda originaalis Uut Testamenti ja vanakreeka autoreid (Jhering 1644: C2).

2.2. Jesuiidid mitmekeelsuse arendajana: „Agenda Parva” ja Boieri seitsmekeelne palvekimp

Esimese, hävitatud eestikeelse trükise puhul ei tea me, kas see oli ühe- või mitmekeelne (Kivimäe 2026; Vunk 2026; Kolk 2026). Eestiga seotud varatrükistest esineb mitme keele kombinatsioon „Agenda Parvas” (1622), mis ladinakeelset riitust läbi viiva preestri jaoks esitab paralleelselt fraase läti, eesti, poola ja saksa keeles, peegeldades selle kasutusala keeli (Freymuth 1938). Veel mitmekesisemat keelepilti pakub Tartus tegutsenud rootsi päritolu jesuiidi paatri Laurentius Boieri (Bojeruse) käsikirjas leiduv jutlustamisharjutus (*exercitium praedicandi*) seitsmes keeles (UUB, T 354, f 64jj; Helk 2003: 224–225, 272). Selles on kolm vaimset seisundit väljendavat ja loovat palvelaadset retsitatsiooni (nn *tonus*), millest esimese ülesanne on kuulutada sõnumit, teisel äratada mahedalt tundeid ja kolmandal peletada neid eemale. Nende autoriks peetakse hiljem Milanos tegutsenud jesuiidi paater Giovanni Battista Velatit (1528–1602), kelle esialgne retsitatsioon võis olla itaalia keeles.¹⁸

¹⁶ Kristuse ristil olnud keeltele kui põhikeeltele viitab ka Virginius, Loevingius 1647: C3rv.

¹⁷ Tänapäeva ja XVI sajandi perspektiivi erinevust näitab, et Jhering (1644: C2) kiidab Dantet ja Petrarcat ladina keele taaselusajatena, mitte itaalia luule loojatena.

¹⁸ Boieril esinev ladinakeelne tekst on avaldatud 1551. aasta all jesuiitide Rooma kolleegiumi reeglite kommentaaris, mis omistab selle Velatile, vt Fernández Zapico 1948: 254–255.

Käsitluse järgneb ladinakeelsele retsitatsioonile tõlge kreeka keelde, edasi on sama tekst rootsi (Boieri emakeeles) ja eesti keeles põhja- ja lõuna-eesti keele seguna (vt Ehasalu jt 1997: 41–42; eestikeelne tekst on dateeritud ajavahemikku 1587–1595). Järgnevad tõlked saksa ja poola keelde (Tartu kuulus seminari tegutsemise ajal Poola võimu alla). Esmapilgul üllatavana lõpetab valiku retsitatsiooni tekst itaalia keeles, ent tekkelugu arvestades võib olla tegemist isegi originaaliga (mida lubab uskuda ka selle kõrge poeetilise aste). Arvestades Tartu seminari tihedaid seoseid Riia seminariga ja „Agenda Parva” keeltekomplekti, üllatab läti keele puudumine, mis võib aga tuleneda Boieri enda keelteoskusest ja Tartu seminari vajadustest.¹⁹

Luuleks see tekstikimp kindla värsimõõdu puudumise tõttu ei kvalifitseeru, ent tegemist on poeetilise, tugevalt rütmiseeritud proosaga, mille rütmi tõlked püüavad edasi anda. Boierit saab pidada vähemalt osaliselt selle tõlkijaks. Keeltevalik iseloomustab piirkonda, usukuulutuse konteksti ja seost seminariga: esindatud on kaks kolmest pühast keelest, kolm kohalikku administratiivkeelt, kohalik rahvakeel ja lisaks üks rahva- ja administratiivkeel kaugelt. Tüüpiline on seegi, et usuline tekst on esitatud paralleelsetes tõlgetes.

2.3. Mitmekeelsed luulekimbud rootsiaegses Eesti-, Liivi- ja Kuramaa pühendluules

Järgnev ülevaade hõlmab kõiki hetkel teadaolevaid trükist ilmunud varauusaegseid kolme- ja enamakeelseid luulekimpe Academia Gustaviana ja Gustavo-Carolina,²⁰ Tallinna gümnaasiumi²¹ ning Riia ja Miitavi trükikodadest, lisaks mõned Eesti ja Läti alaga tihedalt seotud näited (tabel 1).²² Eesti korpus on praeguse uurimisseisu valgusel lõpliku suurusega (10 luulekimpu), mis Tartu trükiste põhjal otsustades

¹⁹ Vello Helk (2003: 224) mainib lisaks rootsi keelele Boieri klassikaliste keelte ning saksa, pisut ka poola, itaalia ja eesti keele oskust.

²⁰ Siinsest käsitlusest välja jäetud Tartu–Pärnu akadeemia 64 kakskeelses luulepaaris on ootuspäraselt sagedasim ladina keel, sealhulgas esineb 32 ladina-saksa, 17 ladina-rootsi, 8 ladina-kreeka luulepaari ja 4 luulepaari, milles ladina keel on kombineeritud eesti, heebrea, pärsia või islandi keelega, lisaks veel kaks luulepaari rootsi ja saksa keeles ning üks heebrea-rootsi luulepaar.

²¹ Reimo jt 2025 põhjal moodustavad Tallinna gümnaasiumi trükikoja 91 kahe- ja enamakeelsest luuletusest 7 kolme- ja enamakeelset kimpu umbes 7,7%. Luulepaarides (kokku 84) on ülekaalus ladina keel (58 paaris saksa, 10 kreeka, 6 rootsi ja 1 eesti keelega), sellele järgneb saksa keel (4 paaris kreeka, 2 eesti ja 1 tšehhi keelega), lisaks esineb 2 luulepaari, milles kreeka keel on kombineeritud kord prantsuse, kord rootsi keelega. Statistikas ei ole arvestatud välismaal avaldatud teoseid, samuti puudub ülevaatlik statistika Tallinnas avaldatud luuletuste koguarvu kohta.

²² Riia kohta puuduvad ülevaatlikud andmed, kuna Läti võõrkeelsete trükiste bibliograafia kajastab pühendluulet vaid osaliselt. Seetõttu on allpool Läti (sh Riia 9 ja Miitavi 4 kimbuga) näited vaid võrdluseks Tallinna gümnaasiumi ja Tartu akadeemia tegevusele.

jääb alla 3% pühendluule kogutoodangust.²³ Läti alalt käsitlet vaid luulekimpe, mille keeltevalikus on esindatud heebrea või kreeka keel (vt Päll, Põldsam 2022).²⁴

Tabel 1. Kolme- ja enamakeelsed Eesti ja Läti alaga seotud luulekimbud.²⁵

Aasta	Koht	Žanr	Autor	Adressaat	Keeled
1639	Tallinn	pulmalaul	Josua Möllenbeck, pastor	Gunnar Germundson, ametnik & Brigitta Jhering, piiskopi tütar	eesti, ladina, saksa
1642	Tallinn	pulmalaul	Heinrich Vulpus <i>jun., stud.</i> , rektori poeg	Ericus von Beeck, vaimulik & Elisabetha zur Telt, kaupmehetütar ja -lesk	ladina, saksa, kreeka
1642	Tallinn	pulmalaul	Petrus Schröder	sama kui eelmisel	ladina, saksa, kreeka, ladina
1642	Tartu	pulmalaul	Joh. Gezelius <i>sen. Prof. Gr.</i> , Tartu > vaimulik	Simon Skragge, ametnik & Sara Pederssdotter, kapteni tütar	kreeka, rootsi, ladina
1643	Tallinn	pulmalaul	Reiner Brockmann <i>Prof. Gr.</i> , Tallinn > vaimulik	David Cunitz, <i>Prof. Poes.</i> , Tallinn, meedik, hellenist & Catharina Vulpia, rektori tütar	kreeka, ladina, saksa, eesti
1645	Riia	pulmalaul	E. M. Offeney, <i>conrector</i>	Johann Brever, <i>Prof. eloq.</i> , Riia > vaimulik & Hedwig Samson, kaupmehe-tütar, vaimulik Hermann Samsoni nõbu	ladina, heebrea, kreeka
1647	Tallinn	pulmalaul	Reiner Brockmann, <i>Prof. Gr.</i> > pastor	Salomon Matthiae, <i>Prof. Gr.</i> , Tartu > vaimulik & Elsa Niehusen, kaupmehe-tütar	kreeka, ladina, saksa
1647	Tallinn	pulmalaul	Tallinna linnakooli rektor Johann Sebastian Markard > pastor	pastor Heinrich Stahl, Narva ja Ingerimaa super-intendent & Anna Sommer, maaomaniku tütar	kreeka, ladina, saksa
1647	Tallinn	pulmalaul	Heinrich Bröcker Tallinnast, <i>stud.</i> , Tartu > jurist, Oleviste bibliotekaar	sama kui eelmisel	kreeka, ladina, saksa

²³ Tartu-Pärnu akadeemias on mitmekeelsete luulekimpude osakaal kõigist luuletustest üliväike: Reimo jt 2025 põhjal avaldati seal 4 kolme- või enamakeelset luulekimpu, mis moodustavad ligikaudu 5,9% kokku 68 kahe- või enamakeelsest luuletusest. Need omakorda moodustavad akadeemia luuletuste koguarvust alla 3% (vt Hõbejõgi 2023: 769, kelle järgi – vastavalt Jaansonu bibliograafiale – moodustavad vastavalt 48 ja 12 kahe- ja enamakeelset luuletust 2,6% ja 2% Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina luuletuste koguarvust).

²⁴ Riia korpuse vastava osa koostamise aluseks on Garber 2001–2009, 12.–15. kd. Läti pühend-trükistes on kahtlemata ladina keelt ja rahvakeeli (või ainult rahvakeeli) kombineerivad mitmekeelseid luulekimpe, ent selle kohta on otstarbekam oodata Läti kolleegide uurimusi.

²⁵ Info autorite kohta on pärit nii käsitlustest (Klöker 2005; Tering 1984, 2018; Jaanson 2000) kui ka trükistest endist.

1649	Riia	pulmalaul	Elias Welsch, stud. Riga	pastor Joachim Kuhn (Kühn) & Anna Biningh (Buininga), Riia raehärra tütar	kreeka, ladina, saksa
1652	Tartu	pulmalaul	Arnold Mahlsted Liivimaalt, <i>stud.</i> , Tartu	Erik Holsteen, <i>Prof. Gr.</i> , Tartu & Dorothea von Wickededen, raehärra Nicolaus von Wickedeni tütar	heebrea, kreeka, ladina, saksa, rootsi, läti
1652	Riia	leinalaul	Martin Francke Narvast, <i>stud.</i> , Riia	Dorothea Friedrichs, pastor Christopher Schalleri naine	kreeka, ladina, saksa
1652	Tartu	pulmalaul	pastor Johannes Gutsclaff	Margaretha von Zöge, Christina-Elisabetha von Bellingshausen, kindral-kuberneri Bellingshauseni naine ja tütar	ladina, saksa, eesti
1652	Tartu	leinalaul	pastor Christian Wasserman	sama kui eelmisel	ladina, saksa, eesti
1654	Riia	pulmalaul	Nikolaus Witte von Lilienau, Riia linnaarst	Herman Meiners Riias > raesekretär & Sophia von Dunte, Riia linnaape tütar	kreeka, ladina, prantsuse, itaalia, hispaania, saksa, rootsi, inglise, hollandi
1656	Lüneburg	õnnitlus	Tallinna linnakooli rektor Joh. Seb. Markard > pastor	Johann Rist, pastor, luuletaja	kreeka, heebrea, saksa
1683	Riia	pulmalaul	Joachim Frisich, <i>Prof. Juris et Math.</i>	Heinrich Haltermann, õuekohtu assessor & Anna von Witte, Nikolaus Witte tütar	kreeka, saksa, prantsuse
1686	Jena	õnnitlus	Georg Friedrich von Reutz, tudeng Riias > rüütelkonna sekretär	rektor Georg Wolfgang Wedel	ladina, rootsi, prantsuse
1691	Riia	leinalaul	Irenaeus Crusius	pastor Eberhard Ludovici	kreeka, ladina, saksa
1695	Miitavi	leinalaul	Christian Bornmann, <i>PL</i>	pastor Gerhard Rummeling	ladina, kreeka, ladina, saksa
1700	Stockholm?	võidulaul	keeleõpetaja Antonio Papi	kuningas Karl XII	ladina, itaalia, prantsuse
1701	Riia	leinalaul	pastor Arnold Fuhrmann	pastor Hermann Zimmermann	heebrea, kreeka, ladina, saksa
1701	Riia	leinalaul	Christian Bornmann, <i>PL</i>	Johann Brever, pastor	kreeka, ladina, saksa
1708	Miitavi	pulmalaul	Christian Bornmann, <i>PL</i>	pastor Liborius Depkin & Catharina Witte (Nagel), hellenisti tütar	ladina, kreeka, saksa
1708	Riia	leinalaul	pastor Erich Notmann, <i>PL</i>	pastor Liborius Depkin	heebrea, kreeka, „oski”, ladina, arh rootsi, saksa
1710	Miitavi	tervitus	Christian Bornmann, <i>PL</i>	hertsog Friedrich Wilhelm (Kettler)	kreeka, ladina, ladina, saksa

1735	Miitavi	tervitus	pastor Georg Christoph Radetzky	hertsog Ferdinand Kettler & hertsoginna Johanna Magdalena	kreeka, ladina, saksa
------	---------	----------	---------------------------------	---	-----------------------

Conrector – aserektor; *PL* – *poeta laureatus* 'kroonitud poeet'; *Prof. eloq.* – kõnekunsti professor; *Prof. Gr.* – kreeka keele professor; *Prof. Juris et Math.* – õigusteaduse ja matemaatika professor; *Prof. Poes.* – poeetika professor; *stud.* – (üli)õpilane.

Läti alal on mitmekeelne luule üldiselt populaarsem, kuigi aktiivsemaid autoreid on mõlemal pool (Brockmann ja Markard Tallinnas, Bornmann Miitavis). Läti luulekimpudes esineb ka suurem keeltevalik ja heebrea keel. Luuletuste kontekst on üldiselt sarnane: autorid ja meessoost adressaadid on enamasti haritud ja kõrge positsiooniga vaimulikud või selle ameti poole pürgijad, koolide kreeka keele õppejõud või rektorid (kelle ülesandeks eriti linnakoolides oli õpetada ka heebrea keelt), adressaatidena esinevad veel ülikud ja tähtsad ametnikud ning kõigi eelpoolmainitute tütreid või abikaasad. Lisaks teoloogidele kasutavad kreeka keelt ka meedikud või nende poole pöördunud (Tallinnas Cunitius, Riias Witte von Lilienau). Tüüpiline on keelte järjekord: enamasti on luulekimbu alguses niinimetatud pühad keeled, järgnevad rahvakeeled, kusjuures lõppu on paigutatud kaugemad (prantsuse) või madalama staatusega rahvakeeled (eesti ja läti).

2.3.1. Kolme püha keelega luulekimbud

Kui Saksamaal ja Rootsis, kust pärines suur osa Eesti- ja Liivimaa kõrgemates koolides tegutsevaid haritlasi, pole kolme piiblikeelt sisaldavad luulekimbud haruldased, siis Eesti alalt (võib-olla juhuse tahtel) selliseid näiteid ei leia, ehkki ühes pühend-trükises võivad kõik kolm eri autorite luuletustes esineda.

Lätist leiame paar kolme püha keelega luulekimpu, mis on pühendatud teoloogidele, kes olid nn *virī trilingues* ehk kolme püha keele valdajad. Riia toomkirikus olev epitaaf toomkooli rektorile ja hilisemale Riia superintendendile Jacobus Battusele (ca 1490–1545; Schweder 1910: 3–4, 62; Götze 1710; Buchholtz 1877) tutvustab teda kristliku humanistina. Epitaafi ladinakeelne eeleegilistes distihhonides algus kiidab Battuse teadmisi keeltest, kunstidest ja teoloogiast, pühendumist kiriku juhtimisele ja noorte kasvatamisele ning soovib õnnist taevast rahu viimsepäevani. Kolmese keeltekomplekti muudavad täielikuks kaks lühikest tsitaati: heebreakeelne salm Jesaja raamatust (Js 26:19), mis lubab pääsemist Issandas ja kuulutab ette viimsepäeva ülestõusmist, ja epitaafi alumises osas oleval vapil kreeka vanasõna *μηδὲν ἄγαν* ('ei midagi liiast'). (Jacob Battus' Epitaph 2018) Ka Riia gümnaasiumis kõnekunsti professorina alustanud Johann Brever (1616–1700)²⁶ pälvis oma pulmadeks tollase Riia superintendendi Hermann Samsoni onutütre Hedwigiga 1645. aastal pühades keeltes luulekimbu Elias Martin Offeneylt (1622–1694) Tüüringist (Bellaria melica 1645). Kimbu ladinakeelne algus toetub müüdinäitele Pelopsi ja Hippodameia

²⁶ Hiljem oli Brever sealsamas ajalooprofessor, edasi toomkiriku diakon (hiljem ülempastor) ja toomkooli inspektor, gümnaasiumi teoloogiaprofessor ja lõpuks Riia superintendent (Schweder 1910: 59; Recke, Napiersky 1827: 250).

pulmast, heebreakeelne luuletus manitseb jumalakartlikkusele ja kreekakeelne ennustab selle tasu. Siin on kõik osaluuletused küll ühepikkused (8 rida), ent temaatiliselt arendatuim on taas esimene, ladinakeelne osa. See viitab müüdist tuntud kaarikute võidusõidule ja manitseb peigmeest vältima Fortuuna ratta pöördumist halvema poole, soovides talle tarkust, et vältida kadedust ja abielluda oma särava Hippodameiaga. Pühade keelte hierarhia on mõlemas kimbus ümber pööratud, alates igapäevase, ladina keelega.

XVIII sajandi alguses pühendas Riia toomkiriku pastori Hermann Zimmermanni surmale neljas keeles luulekimbu teine Riia pastor Arnold Fuhrmann (Letzte Ehren-Dienst 1702). See algab omalaadse *cento*'na kolme lühikese tsitaadiga heebrea (Õp 22:1), kreeka (Theognis 1.245–246) ja ladina keeles (Ovidius, Amores 1.10.61–62), neile järgnev 32-värsiline saksakeelsetes jambides luuletus arendab tsitaatide põhiteemat: hea nimi on rohkem väärt kui rikkused. Nii seob luulekimp tavapärasel hierarhias pühad keeled ja asjaomaste isikute emakeele.

Paljukäsitletud kuuekeelne luulekimp Erik Holsteeni ja Dorothea von Wickedeni pulmadeks 1652. aastal (Viiding jt 2007: 230–237, 408–409; Höbejõgi 2023: 771, 774; Kaju 2006: 70, 72) liidab kolm piibli ja kolm kohalikku keelt (saksa, rootsi, läti). Selle autor, ennast liivimaalaseks nimetanud ja arvatavasti Lätist pärit Arnold Mahlsted õppis Tartus õigusteadust ja teoloogiat ning sai hiljem Saaremaal juristiks. Saksa, läti ja pühade keelte valikut selgitab tollal veel lahtine võimalus karjääriks kirikus (vt Tering 2018: 454, nr 3101), arvesse tulevad ka peigmehe elukutse (kreeka ja orientaalkeelte professor) ja rootsi päritolu ning pruudi emakeel, kuigi saksa keelne luuletus pöördub peigmehe poole.²⁷ Nagu Fuhrmanni leinalaulus, on ka siin üks peateema. Seda väljendab Vergiliuselt pärit ladinakeelne „omnia vincit amor” (’armastus võidab kõik’), ent teemad on mitmekesisemad ja osaluuletused täiendavad üksteist. Keelevalik jaotab luuletuse kaheks: heebrea keeles sedastatakse, et tark naine on kink Issandalt, motos ja kreekakeelses luuletuses rõhutatakse armastuse kõikehaaravust ja peigmehe õnne, kes pruudi kätte on saanud, ladinakeelne luuletus sisaldab traditsioonilisi järelkasvusoove. Luulekimbu teine pool on mängulisem, alates pikema saksakeelse luuletusega, mis pöördub peigmehe poole ja arendab ka Brockmannil (vt ptk 2.3.2) esinevat tõrksa teadusemehe teemat, kes ei raatsi raamatutest enne loobuda, kui armastus ta vägisi endale on allutanud. Rootsi keelne osa loetleb anafoorile *så många* (’nii palju’) toetudes soove pruutpaarile: sama palju õnnehetki kui elukaid meres, loomi maa peal, lumehelbeid, tähti või linde taevas, ja rohkelt muudki kuni surmani; viimane, lätikeelne luuletus kordab lühidalt juba esimest poolt lõpetanud lastesoovi.

Osaluuletuste temaatilist variatiivsust ja komplementaarsust näeme kuuekeelses leinaluule kimbus, mille autor on kroonitud poet, Riia Jakobi kiriku vaimulik Erich Notmann ja adressaat Riia Jaani kiriku pastor Liborius Depkin (Notmann 1708).²⁸ Selle pealkiri „Monumentum Ancyranum” viitab keiser Augustuse vägitegude auks

²⁷ Positsiooni, päritolu ja soo mõjust keelevalikule pruutide poole emakeeles pöördumisel vt Kaju 2006: 73–78.

²⁸ Viiding jt 2007: 408 paigutavad luulekimbu ekslikult 1691. aastasse. Riiaast pärit Notmanni kohta vt Tering 2018: 507; Flood 2006, 3. kd: 1443; Depkini kohta Tering 2018: 259.

püstitatud ladina- ja kreekakeelse raidkirjaga monumendile (eesti keeles: Altmets 1995). Tekstikimbu algus jälgendab lapidaarstiili (raidkirjale omast tekstipaigutust), osutades kasutatud keeltele ja väljendusvahenditele: heebrea keeles (lad *judaëis*) kvadraatvärss, kreeka keeles eleegiline distihhon ja „oski” keeles „heroiline mõõt” (st heksameeter). Ladinakeelse (*romanis*) osaluuletuse värsimõõtu nimetab ta „korrelatiivseks” (*correlativo*, see esitab eleegilistes distihhonides küsimusi ja vastuseid), rootsi („geeti”) luuletuse värsimõõtu Euripidese glükoneuse värsiks ja saksakeelse („teutooni”) luuletuse värssi katalektiliseks heksameetriks (tegu on heksameetri ja jambi kombinatsioonist koosneva epoodilise värsimõõduga).

Luulekimp mõjub arhailisena juba kasutatud keelenimetuste tõttu, eriti aga tänu haruldase „oski keele” (pigem arhaiseeritud ladina keele) kasutamisele. Juba 1660. aastal avaldas Elsassist pärit saksa humanistlik poet ja jesuiit Jacobus Balde (1604–1688; vt Wentzlaff-Eggebert 1953) leina-*cippus*e arhaiseerivas ladina keeles, mida ta „oski keeleks” nimetas (Balde 1852: 368). Notmann toetus aga hoopis ühe teise jesuiidi tööle, laenates ulatuslikult Philippe Labbé tesaaruses avaldatud anonüümsest, Kölni püha Kuniberti kirikust pärit epitaafist (Labbé 1686: 403).

Notmann varieerib keelte ja vormide kõrval ka teemasid: heebreakeelne osaluuletus kannab pealkirja „Rabbi Akiva” ja algab paasapühadega seotud Issanda riigi taastamise motiiviga (täpsemat eeskuju ei ole õnnestunud tuvastada), kreekakeelses 12-värsilises luuletuses peitub autori nimi ja surma-aasta kronostihhina, rõhutades mõtet, et heade meeste kuulsus jääb kestma. Järgnevad luuletused on lapidaarstiilis: „oskikeelne” luuletus kõnetab huaepigrammi stiilis teekäijat, öeldes, et huaas puhkavad Depkini luud (korrates kronostihhis surma-aastat), ladinakeelne epigramm kõneleb esimeses isikus, alustades retoorika põhiküsimustest: „Kes? Mis? Milline? Kui suur? Kui arvukas? Kust? Millistest esivanematest? Kuhu suundun? Mis teid pidi?” (Notmann 1708) Järgnevad vastused, ja edasi uued küsimuste-vastuste paadid, andes ülevaate Depkini teenetest pastorina. Luulekimbu lõpetavad arhaiseerivas rootsi ja saksa keeles luuletused taevasse tõttava karjase motiivil.

Heebrea keele valikut põhjendab siin autorite ja adressaatide vaimulikuamet, ülejäänud Läti ala mitmekeelsetes pühendluule kimpudes näeme Eesti omadega sarnast keelekasutust.

2.3.2. Koolihumanismile omane keeltevalik: kombinatsioonid antiikkeeltega Eestis

Vastavuses XVII sajandi humanistliku kooliharidusega, mis nägi ette ladina ja kreeka keele aktiivset kasutamisoskust, leiame nii Eesti kui ka Läti koolidest kolmekeelseid luulekimpe ühe või mõlema antiikkeelega. Kõige iseloomulikum on kombinatsioon kreeka, ladina ja saksa keelega, mida leiame Tallinna pastorite pulmatrukistes.

Niguliste pastori Ericus von Beecki ja raehärra Thomas zur Telti tütre Elisabethi (vt Klöcker 2005: 345–346, 729) pulmadeks avaldas kolmes keeles neljaosalise luulekimbu gümnaasiumi õpilane Petrus Schröder (1642). Kimp varieerib keeli ja vorme, alustades peigmehe nimest moodustatud anagrammiga, mis on aluseks peigmehe ja pruudi dialoogile ladinakeelsetes eleegilistes distihhonides; selle algne pöördumine

sponsa, pudica veni ('tule, karske pruut') peegeldab antifoni „Veni, sponsa Christi” ja „Ülemlaulu” keelekasutust, hiljem viidatakse ka pruudi neiu põlvnenimele (zur Telt: *tentorium*). Järgnev saksakeelne sonett õnnitleb peigu, osutades, et pruutpaari voo- rus ja vagadus on kui oksad, mis peaksid vilju kandma. Kuuerealine kreekakeelne eelegilistes distihhonides palve soovib pruutpaarile üksmeelt ja luulekimpu lõpetav ladinakeelne kronostihh jumala kaitset. Teises sama pulma puhul avaldatud kogu- mikus on Tallinna gümnaasiumi rektori poja Heinrich Vulpius noorema vaid kuue- realine panus, kus kreeka- ja ladinakeelne eelegiline distihhon (kuhu on põimitud ka aastaarv) õnnitlevad pruutpaari ja kaherealine trohheustes saksakeelne osa veel eraldi peigmeest (*Epithalamium* 1642). Siin varieerub peamiselt keelekasutus. Kum- maski luulekimbus ei ole rahvakeele kasutamine seotud otsese pöördumisega pruudi poole, kes eeldatavasti antiikkeeli ei mõistnud (vrd Kaju 2019).

1643. aastal abiellunud Narva ja Ingerimaa superintendendi Heinrich Stahli ja Anna Sommeri pulmadeks avaldas luulekimbu tollal arvatavasti Tartus õppinud tallinlane Heinrich Bröcker (*Schertz-Gedicht* 1647; Klöcker 2005: 652; Kaju 2010: 29). See varieerib nii keeli (kreeka, ladina, saksa), meetrumeid ja vorme (phalaikose üksteistsilbik, kronostihh heksameetrites, daktülites sonett) kui ka teemasid: kreeka- keelsele tõdemusele, et lein esimese abikaasa surma järel on möödas, järgneb pruut- paari ja pulmade aja nimetamine ladina keeles ning saksakeelne sonett, mis ana- foorile *heute* ('täna') toetudes rõhutab pulmameeleolu. Teises samadele pulmadele pühendatud kogumikus avaldas tollane teoloogiatudeng, hilisem Tallinna linnakooli rektor ja pastor Johann Sebastian Markard „kolmekeelse kingituse” (kr *πρόσθημα τρίγλωττον*; Liebselige Sommer-Lust 1647; Klöcker 2005: 169–170, 236–244, 699–700; Kaju 2010: 26–28). Ta varieeris nii keeli (kreeka, ladina, saksa), värsimõõte (elegiline distihhon, koriamb ja trohheused) kui ka teemasid (Kaana pulma motiiv, Buchanani 16. psalmi parafraasi töötlus ja Stahli kui teoloogi, tema keelteoskuse ja armastuse kiitmine).

Markard avaldas ühe kolmekeelse luuletuse ka Lüneburgis: kroonitud poeedi Johann Risti lauluraamatu ilmumise puhul, kellelt ta ise poeedikrooni pälvis (Rist 1656; Klöcker 2005: 244; Flood 2006, 3. kd: 1255–1256). Luulekimbu kreekakeelne heksameetrites osa ülistab Risti kui teoloogi, arsti ja poeeti, ladinakeelne osa jätkab samal teemal, laenates Leideni ülikooli professorilt ja poeedilt Dominicus Baudiu- selt algusvärsi ja meetrumi. Markard lõpetab saksakeelse sonetiga, rõhutades luule esmast ülesannet: ülistada jumalat.

Kaks mitmekeelset luulekimpu on avaldanud Tallinna gümnaasiumi kreeka keele professor, hilisem Kadrina pastor Reiner Brockmann. 1647. aastal avaldas ta luule- kimbu Tartu kolleegi, Academia Gustaviana kreeka ja idakeelte professori Salomon Matthiae ja Tallinna kaupmehetütre Elsa Niehuseni pulmadeks: selle kreekakeelne osa arendab haruldases, põhiliselt Theokritose värsidest koostatud *cento*'s esialgu abiellumast tõrkuvat ja siis armastuse leidnud raamatu- ja keeltearmastajast peig- mehe teemat (Päll 2013). Järgnev lühike ladinakeelne eelegilistes distihhonides luu- letus arendab teemat pruudi ja peigmehe nime anagrammidest lähtudes edasi: Phoe- buse austamiselt Venuse austamisele. Luulekimp lõpeb saksakeelse sonetiga, mille algus mõtiskleb elu üle ning teine pool soovib lasteõnne ja rikkust.

Neljakeelse luulekimbu pühendas Brockmann teise kolleegi, gümnaasiumi vastse poeetika professori (ja kreekakeelse luulega silma paistnud) David Cunitiuse ning gümnaasiumi rektori, samuti kreekakeelset luulet kirjutanud Heinrich Vulpiuse tütre Catharina pulmadeks (Priidel 2000: 168–171; Wimberg 2022: 58–59, 62–65). Brockmanni luulekimp näitab teda hellenofili ja estoofilina. Selle pikim osa on 37-värsiline kreekakeelne jambilistes trimeetrites algus, milles ta avaldab esmalt austust äsjasurnud poeetikaprofessorile ja kroonitud poeedile Timotheos Polusele, ülistades seejärel Cunitiust, kes oskab lisaks ladina keelele ka kreeka keelt.²⁹ Brockmann nimetab, et Cunitius tunneb hästi kreeka autoreid (Plutarchos, Platon, Galenos ja Pindaros). Ta rõhutab Cunitiuse rolli vabade kunstide õpetajana, tema moraalseid omadusi (luksusiha puudumist ja kannatlikkust) ja pruudi head päritolu, kes on rektor Vulpiuse kaunis ja vooruslik tütar, rõõm ja magus puhkus,³⁰ kes ajab ära hirnsad vaevad. Luuletuse lõpp soovib pikka iga, häid lapsi ja soovide täitumist. Järgnevad luuletused on lühikesed ja tavapärased, esitades ladina keeles peigmehe nimel (lad *cuna* 'häll') põhinevat naljatlevat lastesoovi ja saksa keeles mõistatuse: Kes on see kütt, kes osutub ise paeltesse sattunuks?

Eestikeelne luuletus on taas pikem, selle saksakeelne sissejuhatus osutab, et seda tuleb laulda „Anemone meine wonne” („Anemoon, mu rõõm”) viisil. Flemingu luuletuse „Anemone” viisistaja on seni tuvastamata, ent eestikeelne luuletus annab selle rütmi kenasti edasi (Kaju 2019: 59–60). Brockmann laseb kõnelda peigmehele, kes viitab kogetud vaevadele ja rõõmule, mida pruut („armas kana”) talle pakub, pruudi armastust võrreldakse manna ja tulest soojema kullaga. Kolmanda salmi priamelilik ülesehitus („Las puud armastavad vett, veis rohtu, laps mett ja mõnigi tohtu, ent peigmees ikka pruuti”) meenutab vanakreeka luulet. Kulla ja vee motiivi koos kasutamine toob meelde Pindarose esimese Olümpia võidulaulu alguse (v 1–2: „On üllaim vesi küll, ja siis kuld, suur tulelõõm, mis läbi öö ju hiilgab ...”, Päll 2024b).

Tartust leiame ühe kolmekeelse luulekimbu, mille keelevelik võis lähtuda pruutpaari rootsi päritolust. Akadeemia kreeka keele professor Johannes Gezelius pühendas Ingerimaa sõjaväe varahoidjale Simon Skraggele (vt Elgenstierna 1932: 314) ja kaptenitütar Sara Petersdotterile luulekimbu (Novis Nuptiarum honoribus 1642), mida ta alustas lühikese, ent väga poeetilise kreekakeelse luuletusega, mis võtab aluseks Jesaja raamatu salmi 28:12: „[T]ema, kes neile ütles: „See on hingamispai, laske väsinud hingata, see on kosutuskoh!”” (Sama motiiv iseloomustab pruuti Brockmanni neljakeelses luulekimbus.) Pikem rootsikeelne osa õnnitleb peigmeest voorusliku pruudi saamise pärast, keda võrreldakse päikesega, ning samuti ulatuslik ladinakeelsetes heksameetrites osaluuletus esitab peigmehe ja pruudi dialoogi. Selles kordab ja arendab Gezelius edasi jesuiidi poet Pontano ekloogist „Kristuse ja kiriku pulmad” laenatud refrääni: „Tõuse, mu arm, tule siia sa nüüd, tule nüüd, tuvi

²⁹ Cunitius (kes sai tööd ka linnaarstina) oli tuntud oma kreekakeelse luule poolest, nagu ka pruudi isa Heinrich Vulpus, vt HUMGRAECA; Klöcker 2005: 316–321, 658–659; Kase 2024.

³⁰ Puhkuse motiivi näeme ka allpool käsitletud Gezeliuse kreekakeelses luuletuses.

kaunis, / tõuse ja nüüd, minu pruut, tule nüüd, eluarm ja mu õeke, / tõuse ja nüüd tule, puhkus, kes annad mul lohtu ja tröösti” (v 79–81).³¹

Näeme, et suurem osa Eesti mitmekeelsest humanistliku suunitlusega luulest on loodud pulmadeks, adressaatide isikupära iseloomustamise kõrval esineb neis ka üsna palju tüüp motive.

2.3.3. Koolihumanismile omane keeltevalik: kombinatsioonid antiikkeeltega Lätis

Antiikkeelte ja saksa keele kombinatsiooni näeme ka Läti alal. Riia gümnaasiumi õpilane Elias Welsch (vt Tering 2018: 732, nr 5522) kirjutas pastor Joachim Kuhni (vt Tering 2018: 246, nr 1293) ja Riia linnakodaniku Caspar Bininghi tütre Anna pulmadeks 1649. aastal kolmekeelse luulekimbu (Laetis atque auspicatis nuptijs 1649), mille kreekakeelsetes heksameetrites osa esitab küsimuse, kes võiks olla nii sarnane lõvi-dega, et ei näe armastuse ilu, või niivõrd mattunud tarkade teoloogiaraamatute alla, et ei näe armastuse võluisid, osutades, et Riias pole lõvisid, vaid kaunid neid. Asklepiadese värsis ladinakeelne osa kutsub peigmeest üles jälgima Phoebuse ja Kalliope märguandeid abieluks (tuues taas sisse muusade teema) ja saksakeelne jambilistes värssides luuletus ütleb, et pole vaja oodata abiellumisega raha pärast muretsedes.

Eriti armastas kolmekeelseid luuletusi kirjutada kroonitud poeet, Miitavi kooli rektor Christian Bornmann (Flood 2006, 1. kd: 221–222). Riia pastori ja superintendendi Liborius Depkini ning Catharina Witte pulmadeks (mis oli Witte teine abielu)³² avaldas ta 1708. aastal trükise, mis algab elegeilises distihhonis ladinakeelse kronostihhiga, osutades pruudi leseseisusele, järgneb elegeilistes distihhonides kreekakeelne anagrammluuletus toetub peigmehe nimele ja soovib pruutpaarile õnne, mainides taas pruudi esimest abikaasat. Järgneb kaks ladinakeelset anagrammi pruutpaari nimedega koos luuletusega, mis võrdleb neid Diana ja Apolloga. Kimpu lõpetavad saksakeelsed jambid rõhutavad, et vaimulikul on vaja abikaasat. (Unümbgangliche Priester-Ehe 1708)

Mitmekeelne luule ei piirdu vähemalt Läti alal pulmalauludega. Kuramaa ja Semgallia superintendendi Gerhard Remmelingi matusteks kirjutas Bornmann kolmekeelse anagrammluule kimbu (Nach-Ruhm 1695), mille kreeka- ja ladinakeelsed elegeilistes distihhonides osad arendavad anagrammis esinevat mee motiivi ja pikem saksakeelseis jambides osa arendab Kristuse, Noa ja Odysseuse (Skylla ja Charybdise) näidete varal taevasil vetel aerutamise motiivi (läheldes Remmelingi nime anagrammist „Er rudert gar ämsig gen Himmel”). Bornmann kirjutas kolmekeelse anagrammluule kimbu ka Riia superintendendi Johann Breveri matusteks 1701. aastal: kreeka- ja ladinakeelsed elegeilistes distihhonides luuletused rõhutavad teeneka kirikumehe tähtsust, saksakeelsel anagrammil (Johannes Breverus > *sein Rosen-Bau ruhe* 'ta roosiaia rahu') põhinev neljasalmiline luuletus kurvastab sõbra

³¹ Esimene värss, Pontanolt pärit refrään „Surge, veni, dilecta veni, formosa columba” esines ka ühes Daniel Gruufi Tartu akadeemias loodud luuletuses, vt Päll 2013.

³² Pruut oli aadliseisusse tõstetud Riia raehärra Balthasar von Nageli (1659–1698) lesk, vt Tering 2018: 497.

surma üle. Lahkunut iseloomustavad „Ülemlaulu” motiivid (turteltuvid, mürr, roosi-lõhn, viinamäed, suulamlanna), kaeblejale toob lohutust see, et Brever saab puhata oma usutöös kui roosiaias.

Kolmekeelse epikeediumi avaldas ka Meisseni lähedalt Bornast pärit ja Leipzigi õppinud Irenaeus Crusius Riia toomkiriku pastori Eberhard Ludovici matuseks. Selles kõnelesid kolm graatsiat: Aglaia osutab kreeka keeles hauale, Thaleia kirjeldab ladina keeles linna leina ja Euphrosyne leinab saksakeelsetes trohheilistes värssides kalli õpetaja kaotust (*Die betrubten Charites* 1691). Sama keelevelikuga luulekimbu oli Narvast pärit Riia gümnaasiumi õpilane Martinus Francke pühendanud Kuramaa pastori Christopher Schalleri abikaasa Dorothea Friedrichi matusteks: napile kreekakeelsele distihhonile järgneb ladinakeelne sõnamänguline luuletus ja saksakeelne anagrammluuletus (*Traur- und Trostgedichte* 1652). Samu keeli näeme ka tervitusluuletuses (aspastikonis), millega pastor Georg Christoph Radetzky jätkas Miitavi mitmekeelse luule traditsiooni, austades hertsogipaari saabumist (Radetzky 1731). Vaid kuuerealine eelegilises distihhonis kreekakeelne algus kiidab valitsejaid Homeroselt vormeleid laenates, samas värsimõodus ladinakeelne anagrammluuletus ülistab hertsogit isamaa isana (*pater patriae*). Ulatuslikum, saksakeelne jambides osaluuletus näeb hertsogis Kuramaad valgustavat päikest.

Mitmekeelse luule autorist võib saada ka adressaat. 1683. aastal kirjutas juura ja matemaatika professor Joachim Frisich kolmekeelse luulekimbu (*Plausus votivus* 1683) Riia õuekohtu assessori Heinrich Haltermanni ja Anna von Witte, Riia linnaarsti Nicolaus Witte von Lilienau (Tering 2018: 754, nr 5704, lk 358, nr 2273) tütre pulmadeks. Selle kreekakeelne lapidaarstiilis algus kutsub graatsiaid (kariite) ja Apollonit austama pruudi isa, keda ülistatakse kui head arsti ja kaunite tütarde isa. Saksakeelsed jambid pöörduvad pruut Anna poole, alustades tõdemusest: „kui teooria ei kehti, algab praktika”. Järgneb pruudi isa arstikutsele viidates peiu armastuse mõju võrdlus Riia „kuldsete pillide” omaga ning soovitus väärt mehest kinni hoida, luuletuse lõpus mainitakse ka liiliaid, lähtudes pruudi perekonnanimest. Kimbu lõpetab lühem prantsuskeelne aleksandriinides luuletus õnnesoovidega peigmehele ning palvega, et jumal kaitseks pruutpaari (sarnane soov oli esimese kahe osaluuletuse lõpus). Üllatav on siin ladina keele puudumine, ent see võib tuleneda ilmaliku konteksti (õuekohus) mõjust.

Frisichi luulekimbu üks adressaat, Nikolaus von Witte on loonud meie piirkonna kõige keelterohkema luulekimbu kahe antiik- ja seitsme kaasaegse keelega, mida ta kõrgelt haritud arstina valdas. See on pühendatud Riia raesekretäri Herman Meineri ja Riia Suurgildi vanema Georg Dunte tütre Sophia pulmadele ning on üles ehitatud pruutpaari ülistavate muusade koorina (Witte von Lilienau 1654).³³ Iga muusa saab sõna kuueks värsiks, antiikkeeltes osaluuletused on eelegilises distihhonis, kaasaja keelte puhul valdavad jambilised mõõdud.

Luulekimbu alguses kutsub Kleio kreeka keeles õdesid peole, kus abielluvad hiilgav seadusetundja Meiner ning kaunis ja vooruslik Dunte. Seaduse ja vooruse

³³ Witte oli õppinud Rostockis ja Leidenis (Tering 2014: 75–78), Meiners Franekeris ja Strassburgis (Tering 2018: 469, nr 3233), Dunte Strassbourgis, Heidelbergis, Orléansis, Bourges'is ja Leidenis (Tering 2018: 175, nr 1528). Täna Jürgen Beyerit, kes mu tähelepanu sellele trükisele juhtis.

ühenduse motiivi vahetab ladina keeles välja Euterpe, kutsudes üles põimima pärgi Phoebuse ja Venuse auks: pruudile mirdist, peigmehele loorberitest. Thalia rõhutab prantsuse keeles, et tegemist on ilu ja vooruse ühendusega, Melpomene toob itaalia keeles sisse armastuse kui igavese teemandi teema, rõhutades, et kaks südant saavad üheks hingeks ja kaks tahet üheks südameks, ning soovides, et neid miski ei lahutaks. Terpsichore osutab hispaania keeles, et saabuv öö ja tähed juhatavad pruutpaari puhkama, ent pimedust pole vaja karta, sest pruudi sära valgustab ja kaunistab nii ööd kui ka päeva. Erato toob saksa keeles sisse au ja vaprust ühenduse motiivi ning soovib, et keegi neid eal ei lahutaks. Polyhymnia palub rootsi keeles taevalt noorpaarile rikkust, õnne ja rõõmu, Urania aga rõhutab inglise keeles kahe üheks saanud tahte, meele ja südame ühtsust, mida on vaja hoida. Kalliope viitab hollandi keeles külmale, mis peletab karjuseid väljadelt, laevu merelt ja lehti puudelt, kuid ei suuda kustutada pruutpaari armastust, sest külma vägi on võimetu armastuse tule vastu. Peale tiitellehe on see ainus viide pulmades ajale veebruaris, aasta kõige külmemal kuul. Luuletus lõpeb saksa keelde naastes kelmika küsimusega, miks muusad on alati neitsilikud, ja vastusega, et neil ei ole kaasavara, mistõttu jääb neil ka abiellumata.

Kui keelterikkus vastab siin asjassepüütavate isandate kõrgele haritusele, siis tasub mainida ka pruuti, kes pole ise luuletamisega silma paistnud, kuid pälvis pulmadeks ladinakeelse pühendkogu siinse piirkonna esimeselt naisluuletajalt Gertrud Pfaffrathilt (vt Kaur 2013: 41–46). Seega võis pruut olla võimeline mitmekeelset luulet hindama. Samal ajal näeme, et Riia saksakeelsed linnakodanikud (kui nad polnud vaimulikud) said hõlpsalt läbi läti keeleta, vaadates pigem Euroopa poole.

2.3.4. Ladina keele ja rahvakeelte kombinatsioonid

Mitmekeelsed luulekimbud võivad olla ka „vähem akadeemilised”, kombineerides ainult ladina keelt rahvakeeltega. Gunnar Germundssoni ja Brigitta Jheringi pulmade auks avaldas Juuru pastor Josua Möllenbeck kolmekeelse luulekimbu (Möllenbeck 1639; Klöcker 2005: 196, „eestindust” vt Wimberg 2022: 30–33), milles ladina- ja saksakeelne luuletus põhinevad peigmehe ja pruudi nimedest koosnevail anagrammidel, tutvustades neid ning jätkudes eestikeelse dialoogiga. Keeltevalikut selgitab pruudi isa ja õnnitleja pastorielukutse.

Sama keeltekombinatsioon esineb leinaluuletustes kindralmajori ja maanõuniku Johann Erhard Bellingshauseni naise ja tütre surma puhul (Trauer-Klagen 1652; Viiding, Orion 2003). Sangaste pastor Christian Wassermann alustab ladina keeles, võttes aluseks tavapärase arsti võimetuse motiivi ja rõhutades, et surm on siiski tulu, mis viib taevasse. Ta jätkab saksa keeles leskmehe kaebuse ja surnud abikaasa lohutamisega ning lõpetab eesti keeles lubadusega jumala armule taevas (Wimberg 2022: 74–77). Urvaste pastori ja eesti keele grammatika autori Johann Gutsloffi luuletusekimp samas kogumikus on ulatuslikum: ladinakeelsed heksameetrid kirjeldavad perekonda ja selle õnnetust, saksakeelne osa toob välja küll leina, ent rõhutab jumala tarkust, kes kõike on nii tahtnud. Gutsloff lõpetab eesti keeles, soovitades jumala tahtmisega leppimist ja lootes maapealse kurbuse asendumist taevase rõõmuga (tänapäeva eesti keeles: Wimberg 2022: 78–81).

Kui pastorid kasutasid oma luules eesti keelt, siis kõrge ametnikkonnaga seotud kontekstides näeme ka prantsuse keelt. Mõlemad Eesti ja Lätiga seotud näited on siiski mujalt pärit. Liivimaalane Georg Friedrich Reutz avaldas oma õpingute ajal Jenas ülikooli rektori ametisseastumise auks luulekimbu õnnitlustega ladina, rootsi ja prantsuse keeles, demonstreerides keelteoskust, mida võis minna vaja tema hili-semas karjääris rüütelkonna sekretärina (Aspastikon 1686; Tering 2018: 572–573). Kuningas Karl XII noorusaja itaalia keele õpetaja Roberto Papi avaldas aga 1700. aastal Narva lahingu võidu puhul ladina-, itaalia- ja prantsuskeelse võidulaulude kimbu (Papi [1700]; ilmus arvatavasti Stockholmis, vt Wis 1972).

On tõenäoline, et lisaks Eestist pärit ladina- ja rahvakeelsete või ainult rahvakeelsete luulekimpude näidetele leiame tulevikus lisa Lätist, ning et ka Riias ja Miitavis kirjutati pastoreid auks või nende poolt ladina, saksa ja läti keelega luulekimpe.

Kokkuvõte

XVII sajandi Liivi- ja Eestimaa kolme- ja enamakeelsete luulekimpude silmatorkavaim joon on varieerimine, mis ei piirdu peaaegu kunagi keelega, vaid kaasab ka vormi ja temaatikat. Eesti ja Läti korpusele (välja arvatud jesuiitide liturgilised ja palvetekstid) on omane eri keeltes tekstide komplementaarsus tõlkimise asemel: temaatiliselt üksteist täiendavad luuletused moodustavad terviku. See avaldub autoriti erinevalt: hellenofiil ja estofiil Brockmann arendab temaatiliselt eriti nendes keeltes luuletusi, sellal kui mõni autor on võib-olla väiksema keeleoskuse tõttu tagasihoidlikumalt arendanud heebrea- ja kreekakeelseid osi. Keerulisemates ja kaugemates keeltes (eeskätt heebrea) näeme suuremat toetumist laenudele, ehkki luuletuse lähtepunktina on antiikmütoloogia, kirjanduse ja piibli motiivide laenamine tavaline. Läti ala tekstide vaatlus näitab sedagi, et variatiivsus ja mängulisus ei seostu ainult pulmaluulega, nagu Eesti ala mitmekeelset luulet vaadeldes võib paista, vaid on ka leinaluules omal kohal. Saksa või rootsi keele kasutamine ei ole aga alati seotud pruudi poole pöördumisega, kes eeldatavasti ladina ja kreeka keelt ei mõistnud.

Ilmnes, et kuigi Tartu akadeemias ja Tallinna gümnaasiumis õpetati heebrea keelt, on selle kasutamine mitmekeelsetes luulekimpudes seotud pigem Lätis tegutsenud või sealt pärit autoritega. Nemad lisasid kolme püha keelega luulekimpudele rahvakeeli, mis sobib teoloogia konteksti, kuigi nn talupojakeeled neis reeglina ei esine (v.a Mahlstedti lätikeelses luuletuses), vaid eelistatakse saksa keelt. Mõnikord, näiteks Erich Notmanni kuuekeelses luulekimbus, paistab välja arhaiseeriv tendents.

Näeme mitut autorit, kes meeleldi luuletasid mitmes keeles, nagu kroonitud poeedid Christian Bornmann ja Johann Sebastian Markard, samuti Reiner Brockmann. Mitmekeelset luulet võib pälvida ka polüglotist adressaat, nagu Nicolaus Witte von Lilienau. Witte enda üheksakeelne luulekimp ja mitmed teisedki näitavad, et enamasti sai kohalik, peamiselt sakslastest koosnenud haritlaskond edukalt läbi maakeelteta, kasutades rahvakeeltest enim kirjutajate ja adressaatide emakeeli: saksa ja rootsi keelt. Maakeeled lisanduvad vaid seoses pastoriametiga.

Mitmekeelsete luulekimpude teemad ja allusioonid on pärit antiikmütoloogiast (sõna saavad nii muusad kui ka graatsiad) ja piiblist. Tavapäraseid, käsitlustes korduvalt nimetatud leinaluule motiive, nagu mahajäänute kurbus ja taevane rõõm ja rahu, või pulmaluules pruudi ja peigmehe ülistamist ja abieluõnne soovimist täiendab pulmaluules veel üks *topos*: teadusemees tõrgub esialgu abielu vastu, armastades vaid raamatuid ja keeli, mille uurimine – nagu rõhutatud Tartu akadeemias – pakub suurt naudingut, ehkki lõpuks saavad armastusjumal ning pruudi ilu ja voorus võidu.

Tänan Rebekka Lotmanit, tänu kelle soovitusele ja toele see artikkel sündis, anonüümset retsensenti ja toimetajat.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Rahvusarhiiv (EAA) Tartus

EAA.1270.2.7. Urvaste kogudus. Pastori kantselei. Kirikuraamatu ja nimistud. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja andmed 1727–1761.

Uppsala ülikooli raamatukogu (Uppsala universitetsbibliotek, UUB)

UUB, T 354. Ex utensibus Laurentii Boieri.

VEEBIVARAD

Akujärvi, Johanna 2023. Humanist Greek Texts from Sweden. HUMGRAECA dataset. <https://doi.org/10.23673/RE-377>

BBLD: Quandt, Johann Christian (1733–1822). – Baltisches Biografisches Lexikon digital. <https://bbld.de/GND1173834079>

HUMGRAECA 1.0: a database for Humanist Greek texts. <https://humgraeca.utlib.ut.ee>

Jacob Battus' Epitaph 2018. Rigas Doma 800 gadu svinības.

<http://doms800.lv/en/jacob-battus-epitaph/>

Viiding, Kristi; Orion, Jana 2003. *Academia Gustaviana* (1632–1656) ladinakeelse juhuluule tekstikorpus. <http://antiik.ut.ee/neolatina/>

KIRJANDUS

Adams, James Noel 2004. Bilingualism and the Latin Language. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511482960>

Agenda Parva 1622 = Agenda Parva. In commodiorem usum Sacerdotum Provinciae Livoniae conscripta. Braunsberg: Schönfels.

Akujärvi, Johanna (ilmumas). Greek and other languages: The author, the addressee, and the choice of languages (case of Sweden).

Altmets, Aado (tlk, komment) 1995. Jumaliku Augustuse teod. – Kleio. Ajaloo ajakiri, nr 4, lk 3–12.

Arens, Hans 1974. Hutter, Elias. – Neue Deutsche Biographie. 10. kd. Hufeland – Kaffsack. Peatoim Fritz Wagner. Berlin: Duncker & Humblot, lk 103f.

<https://www.deutsche-biographie.de/gnd121469182.html>

- Aronin, Larissa; Jessner, Ulrike 2014. Methodology in bi- and multilingual studies: From simplification to complexity. – *AILA Review*, kd 27, nr 1, lk 56–79.
<https://doi.org/10.1075/aila.27.03aro>
- Aspastikon 1686 = Ἀσπάστικον gratulatorium, quo ... Dn. Georg. Wolfgang Wedelium ... scepra ... suscipientem. Jena: Bauhofer.
- Balde, Jacob 1852. Poemata. – Jean-Jacques Bourassé, Dictionnaire d'épigraphie chrétienne. Paris: Migne. <https://mateo.uni-mannheim.de/camena/bald2/jpg/s292.html>
- Barth, Johannes 1816. Pacis Annis MDCCCXIV Et MDCCCXV Foederatis Armis Restitutae Monumentum. Vratislaviae: Barth.
- Barth, Johannes 1818. Pacis Annis MDCCCXIV Et MDCCCXV Foederatis Armis Restitutae Monumentum. Vratislaviae: Barth.
- Bellaria melica 1645 = Bellaria melica Nuptialibus ... Dn. M. Johannis Breveri ... Hedwigis ... Dn. Arnoldi Samsonii ... filiae. Riga: Schröder.
- Ben-Tov, Asaph 2021. Johann Ernst Gerhard (1621–1668): The Life and Work of a Seventeenth-Century Orientalist. (The History of Oriental Studies 11.) Leiden–Boston: Brill.
- Berga, Renāte; Kreigere-Liepiņa, Laura (koost) 2021. Catalogue of the Riga Jesuit College book collection (1583–1621). – Catalogue of the Riga Jesuit College Book Collection (1583–1621): History and Reconstruction of the Collection. Rīgas jezuītu kolēģijas grāmatu krājuma (1583–1621) katalogs: krājuma vēsture un rekonstrukcija. Toim Gustavs Strenga, Andris Levāns. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, lk 214–558.
- Bergmann, Gustav von 1789. Das Gebeth des Herrn. Ruien: Bergmann.
- Bloemendal, Jan 2014. Introduction: Dynamics of Neo-Latin and the vernacular: Some thoughts regarding its approach. – Dynamics of Neo-Latin and the Vernacular: Language and Poetics, Translation and Transfer. (Medieval and Renaissance Authors and Texts 13.) Toim Tom B. Deneire. Leiden–Boston: Brill, lk 18–29.
https://doi.org/10.1163/9789004280182_003
- Bloemendal, Jan 2015. Introduction: Bilingualism, multilingualism and the formation of Europe. idem. Bilingual Europe: Latin and Vernacular Cultures – Examples of Bilingualism and Multilingualism c. 1300–1800. (Brill Studies in Intellectual History 239.) Toim J. Bloemendal. Leiden–Boston: Brill, lk 1–14. https://doi.org/10.1163/9789004289635_002
- Bots, Hans; Waquet, Françoise 1997. La République des lettres. Paris: Belin.
- Buchholtz, August 1877. Leben und Testament des Superintendenten Jacobus Battus. – Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1876, nr 4, lk 9–13.
- Burke, Peter 2004. Languages and communities in Early Modern Europe. (The Wiles Lectures.) Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511617362>
- Burnett, Stephen G. 2012. Christian Hebraism in the Reformation Era (1500–1660): Authors, Books, and the Transmission of Jewish Learning. (Library of the Written Word 19. The Handpress World 13.) Leiden–Boston: Brill.
- Calvet, Louis-Jean 1974. Linguistique et colonialisme: Petit traité de glottophagie. (Bibliothèque scientifique Payot.) Paris: Payot.
- Classen, Albrecht 2013. Multilingualism in the Middle Ages and the Early Modern Age: The literary-historical evidence. – *Neophilologus*, nr 97, lk 131–145.
<https://doi.org/10.1007/s11061-012-9321-5>
- Considine, John 2008. Dictionaries in Early Modern Europe: Lexicography and the Making of Heritage. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511485985>

- Cruciger, Georg 1616.** *Harmonia linguarum quatuor cardinalium*. Frankfurt: Tampachius.
- Dau, Michael 1695.** *De Mediis Introducendi Philosophiam eclecticam*. Dorpat: Brendeken.
- Deneire, Tom B. (toim) 2014.** *Dynamics of Neo-Latin and the Vernacular: Language and Poetics, Translation and Transfer*. (Medieval and Renaissance Authors and Texts 13.) Leiden–Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004280182>
- Die betrübten Charites 1691** = *Die betrübten Charites über den hochschmerzlichen Abschied von ... M. Eberhardi Ludovici*. Riga: Nöller.
- Ehasalu, Epp; Habicht, Külli; Kingisepp, Valve-Liivi; Peebo, Jaak 1997.** *Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Elgenstierna, Gustaf 1932.** *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*. VII kd. Schildt–Sture. Stockholm: Norstedt & Söners.
- Epithalamium 1642** = *Epithalamium, quo ... Dn. M. Erico à Beeck, ... matronâ Elisabetha ... zur Telt ... Dn. Engelbrechti Streyers ... vidua ... Musae gymnasij Revaliensis*. Reval: Westphal.
- Eskhult, Josef (toim) 2023.** *Georg Stiernhielm, Linguistic works*. 2. kd. Etymology, historical and comparative language studies and programme for the renewal of the Swedish language. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Latina Upsaliensia 38:2.) Uppsala: Uppsala Universitet.
- Febvre, Lucien; Martin, Henri-Jean 1984.** *The Coming of the Book. The Impact of Printing 1450–1800*. London: Verso.
- Fernández Zapico, Dionysius (toim) 1948.** *Regulae Societatis Iesu (1540–1556)*. (Monumenta historica Societatis Iesu 71. Monumenta Ignatiana. Series tertia 4.) Roma: Monumenta historica Societatis Iesu.
- Flood, John L. 2006.** *Poets Laureate in the Holy Roman Empire: A Bio-bibliographical Handbook*. 1.–4. kd. Berlin–New York: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110912746>
- Ford, Philip 2013.** *The Judgment of Palaemon: The Contest between Neo-Latin and Vernacular Poetry in Renaissance France*. (Medieval and Renaissance Authors and Texts 9.) Leiden–Boston: Brill.
- Freytmuth, Otto 1938.** *Agenda Parva Brunsbergae M.DC.XXII*. *Eestikeelseid tekste vastureformatsioonieegsest katoliku preestrite käsiraamatust*. *Handbüchlein für katholische Geistliche aus Livlands Polenzeit*. Tartu: Krüger.
- Garber, Klaus (peatoim) 2001–2009.** *Handbuch des personalen Gelegenheitsschrifttums in europäischen Bibliotheken und Archiven*. 1.–29. kd. Hildesheim *et al.*: Olms-Weidmann.
- Gessner, Konrad 1555.** *Mithridates. De differentiis linguarum*. Zürich: Froschauer.
- Graun, Adam 1599.** *Vom grossen Trost ... Herrn Joachim Schreyvogels*. Leipzig: Lantzenberger.
- Götze, Georg Heinrich 1710.** *Elogium Batto-Medlerianum*. Lübeck: Schmalhertz.
- Hanks, Patrick 2010.** *Lexicography, printing technology, and the spread of Renaissance culture*. – Proceedings of the XIV Euralex International Congress. (Leeuwarden, 6–10 July 2010.) Toim Anne Dykstra, Tanneke Schoonheim. Ljouwert: Afûk, Fryske Akademy, lk 988–1006. <https://euralex.org/category/publications/euralex-leeuwarden-2010/>
- Helk, Vello 2003.** *Jesuiidid Tartus 1583–1625*. *Vastureformatsiooni eelpost Põhja-Euroopas*. (Ilmatargad.) Tlk Kaarel Piirimäe. Tartu: Ilmamaa.
- Huswedel, Johann 1627.** *Ευφημιαί in lauream magistralem præstantissimi et literatissimi viri Dn. Jonæ Dryandri*. Rostock: Pedanus.

- Hõbejõgi, Kaidi 2023.** Writing bi- and multilingual occasional poetry in the seventeenth century *Academia Dorpatensis* – a rather acceptable practice at the time? – Journal of Baltic Studies, kd 54, nr 4, lk 765–786. <https://doi.org/10.1080/01629778.2023.2264280>
- Hõbejõgi, Kaidi 2025.** A glimpse at academic language use in the 17th Century: A closer Look at some minute entries of the Senate meetings from the first decade of the Early Modern *Academia Dorpatensis* (1632–1644). – Praktiken der Mehrsprachigkeit im Schwedischen Reich (1611–1721). Interdisziplinäre Perspektiven auf die Rolle des Deutschen. (Fremdsprachen in Geschichte und Gegenwart 22.) Toim Michael Prinz, Nicolaus Raag, Dessislava Stoeva-Holm. Wiesbaden: Harrassowitz, lk 203–226.
- Jaanson, Ene-Lille 2000.** Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia. Druckerei der Universität Dorpat 1632–1710. Geschichte und Bibliographie der Druckschriften. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu.
- Jhering, Christian 1644.** De Hebraea, Graeca & Latina lingua oratio. Dorpat: Vogel.
- Kaju, Katre 2006.** Keelevalik Tartu Academia Gustaviana aegses pulmaluules (1632–1656). – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil. II kd. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised. Acta et commentationes Archivi Historici Estonia 12 (19).) Koost Enn Küng, toim Kai Tafenau. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 50–98.
- Kaju, Katre 2007.** Laurentius Ludenius, Professor an der Universitäten Greifswald und Dorpat (1592–1654). – Die Universität Greifswald in der Bildungslandschaft des Ostseeraums. (Nordische Geschichte 5.) Toim Dirk Alvermann, Nils Jörn, Jens E. Olesen. Münster: LIT Verlag, lk 211–228.
- Kaju, Katre 2010.** Die Heinrich Stahl gewidmeten Hochzeitssammlungen. – Classical Tradition from the 16th Century to Nietzsche. (Morgensterni Seltsi toimetised. Acta Societatis Morgensternianae 3.) Toim Janika Päll, Ivo Volt, Martin Steinrück. Tartu: Tartu University Press, lk 11–44.
- Kaju, Katre 2019.** 17. sajandi esimese poole Tartu ja Tallinna muusikalistest pulmaõnnitlustest. – Res Musica, nr 11, lk 39–72. <https://doi.org/10.58162/CXJK-6J16>
- Kase, Kristiina 2024.** Varauusaegne teoloogiline oratsioon Academia Gustaviana ja David Cunitiuse näitel. Magistritöö. Tartu Ülikool, klassikalise filoloogia osakond.
- Kaur, Kairit 2013.** Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 11.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kircher, Athanasius 1672.** Principis Christiani archetypon politicum sive sapientia reginatrix. Amsterdam: Jansson.
- Kivimäe, Jüri 2000.** Eestikeelsest trükisest *anno* 1525. – Eesti vanimad raamatud Tallinnas. Die ältesten estnischen Bücher in Tallinn (Reval). Koost Lea Kõiv, Mare Luuk, Larissa Petina, Tiiu Reimo, Urve Sildre. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, lk 13–35.
- Kivimäe, Jüri 2026.** Liivi keele võimalikkusest Lübecki raamatuloos 1525. – Keel ja Kirjandus, nr 3, 241–245.
- Klöker, Martin 2005.** Literarisches Leben in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (1600–1657). Institutionen der Gelehrsamkeit und Dichten bei Gelegenheit. I–II kd. Tübingen: Niemeyer.
- Kolk, Kaspar 2025.** Trükitud raamatu esimene aastasada Eestis: raamatud, raamatukogud ja lugejad 15. sajandi teisest poolest 16. sajandi keskpaigani. (Dissertationes studiorum graecorum et latinorum Universitatis Tartuensis 12.) Tartu: Ülikooli Kirjastus.
- Kolk, Kaspar 2026.** 1525. aasta Liivimaa keeltes trükised Euroopa raamatuloolisel taustal. – Mäetagused, nr 95, lk 25–54. <https://doi.org/10.7592/MT2026.95.kolk>

- Kriisa [Hõbejõgi], Kaidi 2018.** Multilingual Practices in the Early Modern Academia Dorpatensis (1632–1710). (Dissertationes studiorum graecorum et latinorum Universitatis Tartuens 8.) Tartu: University of Tartu Press.
- Labbé, Philippe 1686.** Thesaurus Epitaphiorum. Paris: Horthemels.
- Laetis atque auspicatis nuptijs 1649** = Laetis atque auspicatis nuptijs ... Joachimi Kuhnii ... Annae Biningh. Riga: Schröder.
- Letzte Ehren-Dienst 1702** = Letzte Ehren-Dienst ... Herrn Hermann Zimmermann. Riga: Nöller.
- Liebselige Sommer-Lust 1647** = Liebselige Sommer-Lust ... Herrn M. Henrici Stahlj ... Jungfrauen Anna Sommer. Reval: Westphal.
- Ludwig, Walther 2013.** Muusadekultus ja jumalateenistus – reformatsioonija evangeelne humanism. – Kroonikast kantaadini. Muusade kunstid kesk- ja varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised. Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae 20 (27).) Toim Katre Kaju. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 93–136.
- Maas, Anthony 1909.** Editions of the Bible. – The Catholic Encyclopedia. 5. kd. New York: Robert Appleton Company, lk 286–293. <https://www.newadvent.org/cathen/05286a.htm>
- Marjanen, Jani; Tahko, Tuuli; Lahti, Leo; Tolonen, Mikko 2025.** Book printing in Latin and vernacular languages in Northern Europe, 1500–1800. – The Hermeneutics of Bibliographic Data and Cultural Metadata. (Nota bene 19.) Toim Jens Morten Hanssen, Sissel Furuseth. Oslo: National Library of Norway, lk 27–66.
- McFarlane, Ian D 1986.** The Renaissance epitaph. – The Modern Language Review, kd 81, nr 4, lk xxv–xxxv. <https://doi.org/10.2307/3729692>
- Metcalf, George J. 2013.** On language diversity and relationship from Bibliander to Adelung. (Studies in the History of the Language Sciences 120.) Amsterdam: John Benjamins.
- Motte, Benjamin 1700.** The Lords Prayer In Above a Hundred versions, Languages, Versions, and Characters. Oratio Dominica πολύγλωττος, πολύμορφος. Nimirum, Plus Centum Linguis. London: Brown.
- Möllenbeck, Josua 1639.** Γαμήλιον in honorem ... Dn. Gunnari Germundi ... virginis Brigittae Jhering. Reval: Westphal.
- Müller, George 1953.** Hutter, Elias. – The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge. V kd. Goar-Innocent. Toim Philip Schaff, Samuel Macauley Jackson, Lefferts A. Loetscher. Grand Rapids, MI: Baker Books, lk 422. <https://www.ccel.org/ccel/s/schaff/encyc05/cache/encyc05.pdf>
- Nach-Ruhm 1695** = Nach-Ruhm ... dem Gerhardo Remmeling. Mitau: Radetzki.
- Notmann, Erich 1708.** Monumentum Ancyra Livonicum. – Unverwelklicher Nachruhm ... Liborii Depkin. Riga: Nöller.
- Novis Nuptiarum honoribus 1642** = Novis Nuptiarum honoribus ... Dn. Simonis Skragge ... Sara PederssDotter ... Dn. Petri Nilsson ... Filia. Dorpat 1642: Typ. Acad.
- Papi, Antonio [1700].** In Carolum XII. Suec. Goth. & Wandal. regem potentissimum, de tribus hostibus heroicè triumphantem. [S. l.]: [s. n.].
- Pick, Bernhard 1892–1893.** History of the printed editions of the Old Testament, together with a description of the Rabbinic and Polyglot Bibles. – Hebraica, kd 9, nr 1–2, lk 47–116. <https://www.jstor.org/stable/527200>
- Plausus votivus 1683** = Plausus votivus ... Haltermanniano Wittenianam. Riga: Bessemesser.
- Priidel, Endel (toim) 2000.** Reiner Brockmann, Teosed. Πεινερου Βροκμαννου ποιηματα. Reineri Brocmani Opera. Reiner Brockmann's Werke. Tartu: Ilmamaa.
- Põltsam-Jürjo, Inna 2026.** 1525. aasta eestikeelne trükitud raamat – kas ikka veel mõistatus? – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 236–240.

- Päll, Janika 2013.** Eesti bukoolikast. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 420–439.
<https://doi.org/10.54013/kk667a3>
- Päll, Janika 2015.** Uusklassikaline luuletraditsioon varauusaja Tallinnas ja Tartus. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 16, lk 35–66. <https://doi.org/10.7592/methis.v13i16.12452>
- Päll, Janika 2019.** Hyperborean flowers: Humanist Greek around the Baltic Sea, sixteenth and seventeenth centuries. – Receptions of Hellenism in Early Modern Europe: 15th–17th Centuries. (Brill's Studies in Intellectual History 303.) Toim Natasha Constantinidou, Han Lamers. Leiden–Boston: Brill, lk 410–438. https://doi.org/10.1163/9789004402461_019
- Päll, Janika 2024a.** Self-translation in Greek-Latin occasional poems from Early Modern Estonia and Livonia. – Reading, Writing, Translating. Greek in Early Modern Schools, Universities, and Beyond. (Studia Graeca et Latina Lundensia 29.) Toim Johanna Akujärvi, Kristiina Savin. Lund: Lund University Press, lk 293–322.
- Päll, Janika 2024b.** Pindarose oodide ülevus ja renessansi humanism. – Vikerraar, nr 10–11, lk 170–178.
- Päll, Janika; Põldsam, Anu 2022.** Teaching Greek and Hebrew in Early Modern Estonia. – Trilingual Learning: The Study of Greek and Hebrew in a Latin World (1000–1700). (Lectio: Studies in the Transmission of Texts & Ideas 13.) Toim Raf Van Rooy, Pierre Van Hecke, Toon Van Hal. Leuven: Brepols, lk 233–270.
<https://doi.org/10.1484/M.LECTIO-EB.5.130842>
- Quandt, Christlieb 1807.** Nachricht von Suriname und seinen Einwohnern ... der dortige Missionarien der Brüderunität und der Sprache der Arawacken. Görlitz: Burghart.
- Radetzky, Georg Christoph 1731.** Zwo Sonnen ... Fürsten und Herrn Ferdinandi ... Fürstin und Frauen Johanna Magdalena. Mitau: Köster.
- Recke, Johann Friedrich von; Napiersky, Karl Eduard 1827.** Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. I kd. A–F. Mitau: Steffenhagen und Sohn.
- Reilly, Wendell 1911.** Polyglot Bibles. – The Catholic Encyclopedia. 12. kd. New York: Robert Appleton Company. <https://www.newadvent.org/cathen/12222a.htm>
- Reimo, Tiit; Vösa, Aira (toim); Kannik, Helje-Laine; Maasik, Kertu; Reimo, T.; Vösa, A. (koost) 2025.** Eesti võõrkeelne raamat ja Estonica 1494–1830. Kronoloogiline nimestik. Fremdsprachige Bücher Estlands und Estonica 1494–1830. Chronologisches Verzeichnis. I–III kd. (Acta Universitatis Tallinnensis. Humaniora.) Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Reuter, Johann 1675.** Oratio Dominica XL Linguarum. Riga: Reuter.
- Rist, Johann 1656.** Neue musikalische katechismus. Lüneburg: Stern.
- Schertz-Gedicht 1647** = Schertz-Gedicht Vnd Hertzens-Wundsch ... Herrn M. Henrico Staheln ... Jungfrawen Anna Sommer. Reval: Westphal.
- Schröder, Petrus 1642.** Faustis Thalami Facibus Dn. M. Erii à Beeck ... Elisabetha ... zur Telt ... Engelbrecht Streyer ... Vidua. Reval: Westphal.
- Schweder, Gotthard 1910.** Die alte Domschule und das daraus hervorgegangene Stadt-Gymnasium zu Riga. Zur Erinnerung an die erste Begründung der Domschule vor 700 Jahren und an die Erneuerung des Stadt-Gymnasiums vor 50 Jahren. Riga–Moskau: J. Deubner.
- Svensson, Johanna 2014.** Exploring the borderlands: On the division of labour between Latin and the vernacular(s) in the church in Scania under Danish and Swedish rule in the Seventeenth Century. – Dynamics of Neo-Latin and the Vernacular: Language and Poetics, Translation and Transfer. (Medieval and Renaissance Authors and Texts 13.) Toim Tom B. Deneire. Leiden–Boston: Brill, lk 86–107. https://doi.org/10.1163/9789004280182_006

- Šiško, Silvija (koost) 2013.** Latvijas citvalodu seniespiedumu kopkatalogs 1588–1830. Sērija A. Gesamtkatalog der fremdsprachigen Altdrucke Lettlands 1588–1830. Reihe A. The union catalogue of foreign language ancient prints in Latvia 1588–1830. Series A. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Taal, Kersti 2000.** Gustav Bergmann ja tema memoriaalkogu Tartu Ülikooli Raamatukogus. – Tartu Ülikooli Raamatukogu töid XI. Koost Urve Tõnnov, toim U. Tõnnov, Rein Saukas. Tartu: Tartu Ülikool, lk 108–116.
- Tering, Arvo 1984.** Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710. (Publicationes Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuenssis 5.) Tallinn: Valgus.
- Tering, Arvo 2014.** Riga municipal physician Nicolaus Witte von Lilienau (1618–1688): His medical views at the crossroads of tradition and changes in medical teaching during his student years at Dutch universities in the 1640s. – Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum, kd 2, nr 2, lk 70–116. <https://doi.org/10.11590/abhps.2014.2.05>
- Tering, Arvo 2018.** Lexikon der Studenten aus Estland, Livland und Kurland an europäischen Universitäten 1561–1800. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 28.) Toim J. Beyer. Köln–Weimar–Wien: Böhlau.
- Thalassio 1626** = Thalassio Novis Nuptiarum Solemnibus ... Dn. Christiani Grassii ... cum ... Anna ... Radelofii. Greifswald: Typis Albinianis.
- Trauer-Klagen 1652** = Trauer-Klagen, über die ... Herrn, Hr. Johann-Eberhard von Bellingkhaussen ... Ehgemahls der ... Fr. Margaretha von Zöge ... und S. Hertzlieben Töchterleins ... Christina-Elisabetha von Bellingkhaussen. Dorpat: Vogel.
- Traur- und Trostgedichte 1652** = Traur- und Trostgedichte ... Dorothea Friedrichs ... Christophori Schalleri... Haus-Ehren. Riga: Schröder.
- Undusk, Rein 2017.** Põimiv mina. Jaan Krossi tegelikkuse manifestatsioonid. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 103–113. <https://doi.org/10.54013/kk711a2>
- Unümbgangliche Priester-Ehe 1708** = Unümbgangliche Priester-Ehe ... M. Liborii Depkin ... Frauen Catharina Witte. Mitau: Radetzki.
- Urmet, Jaak; Viiding, Kristi 2021.** Täiendust XVII sajandi eesti luulele. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 843–864. <https://doi.org/10.54013/kk766a1>
- Van Dam, Harm-Jan 2015.** Poems on the threshold: Neo-Latin *carmina liminaria*. – Acta Conventus Neo-Latini Monasteriensis: Proceedings of the Fifteenth International Congress of Neo-Latin Studies (Münster 2012). (Acta Conventus Neo-Latini 15.) Peatoim Astrid Steiner-Weber, Karl A. E. Enenkel, toim Concetta Bianca, Hélène Cazes, Reinhold F. Gleis, Jacqueline Glomski, Felipe González Vega, Judith Henderson, Stephen Murphy. Leiden–Boston: Brill, lk 50–81.
- Van Rooy, Raf; Van Hecke, Pierre; Van Hal, Toon (toim) 2022.** Trilingual Learning: The Study of Greek and Hebrew in a Latin World (1000–1700). (Lectio: Studies in the Transmission of Texts & Ideas 13.) Leuven: Brepols. <https://doi.org/10.1484/M.LECTIO-EB.5.130433>
- Viiding, Kristi 2002.** Die Dichtung neulateinischer Propemptika an der Academia Gustaviana (Dorpatensis) in den Jahren 1632–1656. (Dissertationes studiorum graecorum et latinorum Universitatis Tartuenssis 1.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Viiding, Kristi 2024.** Justus Lipsiuse ja David Hilcheni kirjavahetus 1598–1606. – Vikerraar 2024, nr 10–11, lk 167–169.
- Viiding, Kristi; Orion, Jana; Päll, Janika (koost) 2007.** O Dorpat, urbs addictissima musis... Valik 17. sajandi Tartu juhuluulet. Tlk, komment J. Orion, J. Päll, Jane Roos, Egle Taklai, Maris Valtin, Martiina Viia, K. Viiding, Ilze Zagorska, Kristel Zilmer, toim Marju Lepajõe. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

- Virginus, Andreas (Praeses); Loevingius, Samuel (Respondens) 1647.** Disputatio theologica in caput decimum nonum a v. 1. usque ad v. 25 D. Evangelistae Iohannis. Dorpat: Vogel.
- Vunk, Aldur 2026.** Kas 1525. aasta usutrukiste levitajad arvestasid ka liivlastega? – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 231–236.
- Wade, Mara R. 1996.** *Triumphus nuptialis danicus*. German Court Culture and Denmark: the „Great Wedding” of 1634. (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung 27.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Weideling, Johann 1633.** Oratio de studio theologico. Dorpat: Becker.
- Wentzlaff-Eggebert, Friedrich-Wilhelm 1953.** Balde, Jacob. – Neue Deutsche Biographie. 1. kd. Aachen – Behaim. Peatoim Otto zu Stolberg-Wernigerode. Berlin: Duncker & Humblot, lk 549. <https://www.deutsche-biographie.de/gnd118506137.html>
- Wimberg 2022.** Pruut, kuningas ja muusapoeg. Eesti luule algus. Eestikeelne luule 1637–1721 transpoeetiseerituna 21. sajandi kirjakeelde. Reval: EKSA.
- Wis [Weiss], Roberto 1972.** Antonio Papi, italian kielen opettaja 1600-luvun Suomessa. – Historiallinen Aikakauskirja, kd 70, nr 3, lk 177–187. <https://doi.org/10.54331/haik.170490>
- Witte von Lilienau, Nikolaus 1654.** Der neun Musen Hochzeitliche Glück-Wünsche ... Hr. Herman Meiners ... Sophia von Dunten. Riga: Schröder.

Janika Päll (sünd 1965), PhD, Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia professor (Lossi 3, 51003 Tartu), janika.pall@ut.ee

Multilingual poetry in 17th-century Estonia and Livonia: Background and distinctive features

Keywords: multilingualism, Early Modern Livonia, poetry

This article first outlines the historical context in which multilingual poetry collections emerged, highlighting the most important religious publications and trends in multilingual poetry in early modern Europe, considering their (possible) influence in Estonia and Livonia, and briefly turning to post-Napoleonic Wars Europe in connection with Estonia. It then examines the treatment of linguistic diversity and multilingual poetry collections in early modern Estonia, Livonia and Courland, providing an overview of the corpus known to date and proposing a small typology.

Janika Päll (b. 1965), PhD, University of Tartu, Professor of Classical Philology (Lossi 3, 51003 Tartu), janika.pall@ut.ee